

ZORAM PARMAWI

by
C. Rokhuma

MZ
803.88
ROK

Mizoram State Library
DG1669

PUBLISHED BY
THE SOCIAL EDUCATION WING
EDUCATION DEPARTMENT
MIZORAM, AIZAWL.
1980

DATE LABEL**WIZORAM STATE LIBRARY**

The book taken from the Library is to be
within **7 days**. A fine will be charged
the rules of the Library for each day the book
beyond that time.

Issue	Due Date	Date of Issue	Due Date

*Book lost, defaced or injured in any way shall
be replaced by the borrower.*

MIZORAM STATE LIBRARY

Acc No 29.1669

Acc. by Sh

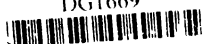
Class.by mine

Cata.by Sh

Sub.Heading by : _____

Transcribed by _____

Location No _____

THUHMA

Putlin thlenga ziak leh chhiar thiam lo kan la awm fo mai hi Sawrkâr chuan a ngaimawh êm êm a. Tichuan Social Education Wing hmangin putling ziak leh chhiar thiam lo tan zirna a buatsaih a. Kum tin mi thahnem tâwk takin ziak leh chhiar an thiam phah thin. Chung-ho tâna inhman zui nân Social Education Wing chuan hêng a hnuaia lehkhabute hi kum 1975—76 chhûng khân an buatsaih .

- (1) Khawkil Bunghuar *736* By Dârkûra
- (2) Khawling Chahlai By R. Zuala
- (3) Tuhma chu'a hlawh-
ting thin By James Dokhûma
- (4) Thalai Nun By Vânlalngâka

KUM 1976—1977 CHHUNG KHAN HENGTE HI AN BUATSIAH :—

- (1) Khuarei-Ramzopui By Selet Thanga
- (2) Khâwnglung Rûn By Vânlalruata
- (3) Khawtlâng Inzirna By James Dokhûma
- (4) Thlahrâng y Lalzuithanga

**KUM 1977- 1978 CHHUNGA AN CHHUAH
TE :—**

(1) Thalaite Thian	By Vanlaltluanga
(2) Ni leh Thla Kara Leng	By James Dokhuma

KUM 1978—79 CHHUNGA AN CHHUAHTE

(1) Hmasawna Kawl Eng	By H. Lalsiana
(2) Arsi Thawnthu	By James Dokhuma
(3) Chhungkua	By Lalengmawia Ralte
(4) Khua-leh-Tui	By R. Lalrawna
(5) Fahrah Nun	By Khawlkungi
(6) Damlai Rohlu	By R.L. Rina
(7) Chhungkaw Intodelhna	By C. Lalngaizuala
(8) Mizoram Zirna Chanchin	By Lalbiakiana

**KUM 1979—80 CHHUNGIN HENGTE HI
AN BUATSAM BAWK :—**

(1) Thiamna Kailawn	By C. Rêmkunga &
R. Lalawna
(2) Chakma Pawttawm
Shikky	By Pulin Bayan
Chakma
(3) Zoram Parmawi	By C. Rokhuma
(4) Finna Hmahruai	By James Dokhuma

J. LALDUHAWMA

**Deputy Director, Adult Education
Directorate of Education, Mizoram.**

BUNG 1

MIZORAM TLANG RAM MAWI

TAK CHU.

Ram daiah Sâp lunglên zai kan han sa a, Missisipi River tih te kan han lam rik nak hi chuan, a la hmu-miah lo tân pawh lung a han lêng deuh mai a. Missisipi lulpui chu phai rai dup maiah luangin, lawnglêngte pawh khawî lai laiah emaw kal delh delhin kan rilruin a han hmu mai a. Mizo ram han tih ngawt pawh hi la hmu lo tam tak tân chuan ram ngaihnaawm tihna tluk hialin an ngai ve bawk a ni.

Vawikhat chu, pachang, kei ka ni, ti rual tê tê hlir hi kan thu khawm a; kan zînga mi then-khatte chu ram hmu zau tak tak an ni a; India ram pâwn thlenga lo dai chip fe fete pawh an awm a; kei chu anni zingah chuan a rual pawl lo leh a dai zau lo ber zînga mi ka ni. Thu-khawchâng hraw fê fê an puh chhuak hlawm a, khawchhak ram Burma leh Phillipine ram nawmzia te, Sâp ram lam nawmzia te, India ram chhung rau rau pawh, ram thenkhat Manipur ram te, Khasi ram te, India phai ram nawmzia te, chutiang hlir chu tui takin an insawi chhawk tliar tliar a. Chûng ram nuam an tih chhan leh an awhna chhan chu - ram

thenkhatah chuan khâwnvartui te an siak chhuak
 to to mai a; ram thenkhatah chuan thil hlu
 tak tak rangkachak leh lunglhu te, thir leh
 lungalhtheite chenin an phawrh rei rui a; ram
 thenkhat chu phai zawl zaupui pui leh tuifin-
 riat kam ram mawi tak tak-te a lo ni a; Mizo
 rama chêngte tan a rualawh thlakzia an sawi a.
 Chuti mai pawh la duh tâwk lovin, Mizoram
 chhiatziaah kan lut leh ta zêl a, ram a chheng-
 chhe si, thil lai chhuah ve chhun lah chu se-
 phung leh bahra bak awm si lo; a lung dai
 duai lah hi kalkawng phah rawra atan takngial
 pawh hmantlâk awm si lo, in tha sakna tûrin
 balu tha pawh awm si lo; tiin lâk tlâka ram
 awm lovin kan paih thla ta dêr mai a.

Chutih lai tak chuan ka rilruah, hla phuah
 thiamin a rilrua hla a lo lang zung zung thin
 an sawi ang hian he thu hi a lo lang ta zung
 zung mai a.

Ka pianna Mizoram,
Ka tan i tha taw e,
Mi ram kan ngai chuang lo,
I mawina par tinreng,
Ram dangin an chhing lo,
I zarah Zofaten,
Hlim zai kan vawr ni len - tih hi.

Keimah vêk pawh chuan, Mizoram heti taka

tlabal si hi eng vânga chuti êm êma kan tân a hlut chu ni ang aw ? tiin ka inzawt lêt a. Zaw muangin a chhâanna chu hmu ta zêlin ka inhria. A ni taka, ngun taka han chhut chet chet chuan, *a ni tak, a lo nih chu, a ni si*, tih tûr hlir mai a lo ni tak tak a. Chutiang tak chu a ni tih hmutu Pu Rokûnga chuan, Kan Zotlâng ram nuarn hi Chhawrpial rûn i iang e, Hal loten lungruala dâr ang kan lênga; ti lozia a lo ni lo ve. Thiante u, lo ngawi tawh ula, ka'n sawi teh ang aw —

Kan Zoram hi min hmutu Nu leh Pa a tling a ni:

Hmasâng huna khawvêl awm dân han thlir kual teh u, ram tha ûmin hnam tin mai hi an vâk dâl dâl a; chutih laia ram tha an tih chu, buh ei tamna phai ram tha, luipui dung ruam zau pui pui a ni a. India ramah chuan Ganges lui dung ruam te, Indus luipui phai ram te, Brahmaputra lui dung ruam te ang hi a ni a. Chutiang phai ram tha inchuh chuan hnam chak pui puite an indo va, innuairal tumin an insâm buan buan mai thîn a. Phai rama awm chu a hautak êm avangin hnam tênau tân beisei bo a ni. Hnam tênaute chu hmun him lam panin an vêl tlâng ramah an insaseng zêl thîn a ni.

Keini Mizo thlahtute pawh hi khawchhak lam, Burma aţangin fûk hmun tha dap chungin khaw-

thlang lamah an lo tawlh thla zêl a; Burma phai-zâwlah Khampat hmunah pawh khawpui an siam a, kulha inhungin an khawsa nâ a, hnam chak zâwk hnuaia awm chu a lo rit êm êm a; ngai lo angin an khawtlâng chu an rawn pel thla ta a. An lunglêna leh an beiseina nung reng tûr chhinchhiah nan Bûngpui an phun ta ngawt mai a nih kha, “ He bûng zâr hian lei a khawih hunah kan lo kîr leh ang,” tiin thuhretute hmaa Thuthlung an siam hnua, Chin Hills (Pawi ram) an lo kai thla a, an ngam lohte phâk bâkah ram tha leh zual ùmin thlang an lo tla zêl a; he kan awmna Mizoram hi an rawn luah lum ta a ni.

Mizoram hi phai leh phai kâr-chêh ram tê-nau mai mai a ni lo va; a chhim lamah Arakan tlâng ram, a thlang lamah Chittagong tlâng ram zaupui mai leh Tripura tlâng ram in a rawn nghêng a, a chhak lam leh hmar lamah Burma tlang ram zau tak leh Manipur tlâng ram in a dang leh bawk a. Chuvangin Mizoram chu phaia cheng hnam chak zâwkte lakah chuan an him ta hlih hlih mai a; chuvâng chauh chu a ni, Mizote hi tùn thlenga Mizo kan la nih theihna chu ni. Chuti ni suh sela, phai tlâng ram satliaha khawsa ni ta ila, hnam chak zâwkte chhiahhlawhah kan awm ang a; kawrte dungah *mahazon* tân thing leh mau sâtin, sai êk rap pherh mai maiin kan khawsa ngei ang.

He tlàngram mawi takah hian kan Sàilo lalte chuan khawvêlah lal dang an awm hre lo lêk khawpin an lo enkawl a, 'Ni leh thla kêra lêng' an lo inti hial a; an khualehtuite lah hi kan zahin kan lo chawimawi thiam bawk a; tu dang kan ngai bîk lo a nih kha. An lal in te pawh a hun laia in ropui leh tha ber nia an ngaihìn an sak sak a, khawvêl hmun dangah sailung-vâra sak in a awm tih pawh an hre lo, an lal inte chu ropui an ti a, nghet an ti tâwk êm êm bawk a. Lalawithangpa chuan —

Lallai thuah riatin a phuar vel e,

Chhuanvawrpa run a sai ngai lo ve,

Lirpui a nghin si loh chuan, a lo tithlu ve hial a ni.

Tin, a ram pianphung hian a mi chêngte chu kawng hrang hrangin a kaihruat nghâl a; phei a awm a, a bul lawkah chhuk leh chho a awm leh a, chu chu an ni tin tualchaina a ni a, chuvâng chuan pa taptawm ber pawh insawizawina tha tak a pe a ni. Kan nulate pawh hi an châwn a mawi teh chiam lo nâ a, chhûngkaw châwm nan vawk chaw dawl leh a chhum-na thing leh tui an han phurh meuh chuan an va duh awm thêr thêr êm ! Châwn mawi bân vuah mawi an lo ni thin. An hriat loh lain phai mite tih theih loh tam tak hi tlâng mi an nih vâng hrim hrimin an thiam a ni. Tlâng

rama awm dân kan thiam a, phai rama awm dân pawh kan thiam a ni kan ti thei ang. Phai atanga tlâng rama awm kan duh chuan chawhma kal lekah a awm theih mai a, phaia awm kan duh pawhin chuti bawk a ni.

Phai rama miten hmuh an châk fo thin, an mang lamah pawh hmuh an châk thin chu, tlâng ram mawi tak ni a; chutiang ram chu kan chenna ram hi a ni.

*Lentupui kai vel leh romei chhumin,
A bawm kan Zoram nuam leh duhawm,
Awmhar tinkim dawna han thlir vel hian,*

A mawi zual Zofate kan lenna : tih chu a lo dik na ngei mai.

A khâm râng inchhawrdawh ngihat nguhat, vamur leh sathâr tual lènnate hi in en ning thei em ni ? Kei zawng ka en ning thei lo.

Han sawi leh ta zêl ila, phai leh tlâng ang inhnaih tê têa a awm avâng chuan, boruak lum leh vawt pawh a lo inhnaih ta zêl a, chu chuan thlifim thianglim tak, kan pi puten, '*Chhem dam—thli,*' an tih mai thin chu a siam a; chu chu min tihriseltu leh Zoram tinuamtu a ni Zîng taka tho peih tân phei chuan, thlifim thar tu lak atang maha la *sekhawn han* lo, duh tâwk a híp tùr a awm reng a ni.

Tlâng ram a nihna hi thlipui râpthlak ber *Cyclone* an tih, kum tina India ram phai leh

tuipui kam nghaisa thantu lakah min humhin
tu a lo ni leh zêl a. Chutiang thlipui rapthlak
chuan kan ram nghaisak tumin a bei a bei kun
tin ve bawk a; mahse tlâng ram a lo thlen ve
leh a lo vaw darh vek a, phai ram aia nêp
zâwk takin, boruak bawlhhlawh paih thla thei
tâwk chauh kan lo dawng ve thin a ni.

Tin, tlâng dung han thlûr vêl dân pawh hi
in ngaihtuah ngai em ? Chhim leh hmâr hawi
zâwng vekin a thlûr a, hei hi lo nei mi leh
huan nei mite tân a remchâng bik a, a ni hmel
hmuh dân hi inang chiah lô mah se a inan theih
dân ber a ni a, chhuah lam bapui leh tlâk lam
bapui a in tiat theih nân, tumah vuivai lova
min chawk rualtu a lo ni ve leh a ni. Khaw-
vêl hmun dangte chu han thlir teh, chhak leh
thlang hawi zâwngin tlâng dung seipui pui te
a thlûr a, chhim chhawng leh hmar chhawng a
siam a, a hmâr chhawng lam a lo dam vek a,
a chhim chhawng lam ni a kang leh êm êm a,
“Vawkrêka fate an thau bing zung e,” an tih
ang maiin dâm lam chang tân a hnah tha hlauh
a bulbîl te tût, a nikang lam chang tân lah
coffee hmun tûr takngial pawh awm hlei thei
lo a lo ni leh a, kan ramah erawh zawng a mil
tûr thlai duh duh kan thlang zet zet mai a nih hi.

A leilung lam thung i han thlir leh hlek thung
teh ang. Mi tam tak chuan kan ram leilung

hi ram dang, Khasi ram te, Arunachal ram te
 anga a lung hi a chan ve loh avangin an hmu-
 sit a, in tha sakna tlak lung leh vaivut te pawh
 awm hlei lo, tiin sawi chhiat nan tak hman
 an duh thin a, keia ngaih dân nen chuan a in-
 persan daih a ni. A dân tlângpuiin lungchang
 leh rampalailênga vaivut tha, balu chi awmna
 ram chu ram upa tak a nih loh vêk chuan, lir
 nghin nasatna ram, lung leh vaivut, lei chhâng
 mei sain rei tak a lo up tawh lirnghing râp-
 thlak pui puiin a vawrh chhuah thinna ram a
 ni fo va; kan ram lirnghin nasat ve lohna ram-
 ah hi chuan ram a upat ngial loh chuan lung
 changte hi hmuh tûr a tam lo rêng thin a ni.
 Chuvângin lirnghin vak vak thinna ram te zawng
 i awt suh ang u.

A pian hmang avang ringawt pawha phai mite
 awm ngam lohna ram hi keini tân zawng kan
 hnam chhan himtu, kan kulhpui leh pârmawi
 kûng a lo ni e.

BUNG 2

RAM NGAWPUI MAWINA

Tun lai thangtharte hnena tân hma kum 50
 kal ta chin mai han sawi pawh hi thil phuah
 chawp mai mai leh duhthusâm ang lekin an

ngai tawh âwm e. Kan ram leh khaw hming te hi han ngaihtuah teh u. Sai hum khuaa mi i ni maw ? In khawlai kha hmân lai chuan sai iluangpui (sai tumpui) a ni a; pasaltha ram chhuakhovin sai tlakhawlh nân khuarkhurum thûk tak an lai tawh a, silaite la nei lo mah se, saite an lo thatin, an hrailêng châwm nan sai sa zo tâwka an lo phurh chhuah tawhna hmun a nih kha. Tûnah hian in khaw ram hla dcuhvah tal sai ram tla hmuh tûr a la awm em ? Sai hmu lo pawh puiling kan tam mai tun min chhâng mai awm e.

Ka thian, nang, Zukbual khuaa awm i ni maw ? Tûn hma kum 70 kal taah kha chuan in biak in bulah khân sazuk ram tla inbualna dîl a awm a, zukchal ki tha pui puite chu an inbual ni tin mai a, in biakin hmuna thingse tar thi ta te kha an pang thak nawhna leh ni sat vânglala an chawlh hmun ber a nih kha; a châng châng talin sazukin a rawn tlawh leh ngai em ? I chhânna chu, 'Chutiang te chu a zawha han inzawh chi a ni ta lo ve,' i ti mai tawhin ka ring. Ka thian, nang, Falkâwn vêng a awm i ni maw ? in khawlaiah khan hmân lai chuan, kha lai hnai khuaa mite khân an sakei huai nin êm êm, ran lâk hmang tak tih-hlum nan sakei mangkhâwng, "Fal" an tih chu

an chhuang tawh a, keipui lian zet mai a delh tawh nghe nghe asin. In khuain Fal in la siam thin em ? ti ta ila. "Ka pu, Fal chu engnge ni ?" tiin min chhâng tawh ang. A ni tak e, heng kan khaw hming leh kan daivêl hmun hmingte hi hmân lai chuan a haia hai rual loh vin an hming chuan a nihna dik tak chu a pu hliah hliah mai a ni.

Chông lai chuan Mizoram pumpui mai hi ngaw dur khup hliir mai a ni a, a mi chengte chuan khawi lai laiah emaw lo tûrin ngawpui chu an kher kaw zeuh zeuh chauh a ni. Thing te chu a upain a lian hlawm hle a, kum sâng-khata leng lo va mi ni âwm tak tak hi, hmun tin ah a ngir teu to mai a. A ler lam han thlir ila, thing sam seipui pui, thing upa bawhtu, Muvanlai chhawlân an tihte chu, thlifim lêng vêl chuan a chhem lêng huai huai mai a ni. Daivêl thing khawsa (thing upa kih loh a awm reng) lêrah langsar fahrahin kâwlhâwk khaw fang an châwl a, an au louh louh mai a; mual lehlam hmâwng zarah hauhûk chhung khatin hualreu parual an lo thlak bawk a, khawhar an hnêm hle a ni. Kha tih lai ngaw dur thim rêt rûtte kha khawiah nge an awm tak aw ? Bûngpui zâr vâv thiau thau, buk chêng mep mup han hmuh châng-te chuan, *Bungpui zarah pualhrang maw a thle*, tih hla te kha hriat chhuah

loh rual a ni lo.

Ka naupan laia kan dai vèl ngawpui awmdân ka han ngaihtuah châng hî chuan, Afrika khawmualpui thim bawhpawp hmasatuten, Congo lui dung ngawpui thim, englai maha ni êng hmu ve ngai hlei lo; a thing zâr hmul ther thura zâwng mak pui pui, a letling zâwnga uai thliah thluah te, rûl lianpui pui thing zâr zema ei tur châng reng te, eng ramsa nge a nih hriat loh hîâm ri ruai ruai chanchin an sawi te hî ka hre chhuak leh thîn.

Khâng kan ram ngawpui, a man chhiar sên rual loh, kan mawl leh tlâkchham vânga ram faten senmei khu zâma kan han chantîr tāk mai kha, inchhîr theih nî ta sela, kan inchhîr in bân a chen ngei ang. Mî ramah chuan kan han zin a, an ram thingte chu a hâr nên lam an lo rût fai a, an thing bung tawitê chenin an hlai a, *Plywood* kan tih ang hî an siam a, an hlai ral thak thak thîn a nî, thing tum khat atang ringawt pawhin chêng sing tam man an hlai chhuak thîn. Kan ngawpuia char kông lian-te hî han hlai ral ve ta ila, khaw naran kum khat châk khai a tum thei mai âwm mang e.

Mizoramah thing lian hmingthang tak tak pahnih kan neihte hî i han târlang ve teh ang.

1. Buhchâng phaia Zaman hmawrg : Bilkhawthlir

thlang Buhchang phaiah khuan Zaman hmâwng hmuhnawm thama ropui a awm thin a, ralkhat atanga a lan dân chuan, ngaw bing ang a ni. A zârah zung a thlak zêl a, chu chu a TIANG an ti a, a tiang chu a dona ban ang mai hian ram tinah a thelh thuaui mai a, a zârin a khuh chin hi Chiang taka teh a ni lo nâa, buh tin 12 (acres 12) tuh theihna chu ni ngeiin an ring. A hnuai hi dîl a ni a, chu dîl chungah chuan a inzâr pharh duar mai a, Ngawpui inkhai (Hanging Forest) tih phu hliah hliaha dîl chungah chuan inphan khat tuk mai hi a ni a. He lai rama lo nei mite an luh thlak hma chuan ramchhuak mite riahmun benbelna ber a ni a, an hnuai tui kha bêlin an khai chho mai thin a ni. Hmâwng rah hun lai a nih chuan va tinrêngin anrawn tlân hut hut mai thin a, ramchhuak mite a tihlim thei hle thin. Amaherawhchu a hnuai ram tha tak mai chu leilet siam nân an duh ta tlat mai si a, zawi zawiin chu hmâwng zung chu an thiat a, tûnah chuan a hmun tih mai loh chu hmuh tûr a awm ta lo. Tûn thleng-in la awm sela chuan kan sawrkâr-ten an hum ang a, khualzin miten an en huai huai thin ang. India ramah pawh heti êma hmâwng buk lian hi sawi tûr a la awm lo va, India ram chhim lamah khuan a buk hnuai mi 700 vêl chawlh

theihna a awm áwm e, chu chu tân laia hmáwng buk liana an sawi lâr ber pakhat chu a ni. Kan fin a tlâi lutuk ta !

2. Darlung thing lian : Aizâwl chhim thlang lam a Dârlung khaw kiang maiah kuan char ngaw-pui a awm a, chutah chuan char thing lian pui pui zîngah a hmingthang ber, kan rual uten hlaah pawh, *Darlung thing lian pui khu thirkhai-ah phel ka nuam e*, an lo tih thin Dârlung thing lian chu a awm a, char thing a ni a; a zikpui thliin a chhem tliak tawh a, tân thlengin tha takin a la dam a, a bul tehna nuam tâwka tehin hruí metres 12, cm. 68 vêt tâwk a ni. Ft. 70 vêlin a vêt tâwk tihna a nih chu. He thing pawh hi kan sawrkârin Mizoram thil pawimawh zînga tel ve tûrin a humhalh tawh ngein ka ring.

3. Lianphunga bung : Sateêk (Keikhum) daiah sâwn lal, Lianphunga hriat-rengna bûng lian zet mai a awm bawk a, a buk a chêng máwiin a hmuhnawm kher mai; a rah hmin lai chuan savain a tlân nasa hle thin a, a buk a lian bawk a, a zâr leh lama mi lo perh thlakte chu a leh lam zâra mite chuan an hlau pha lo hial áwm-in an sawi. A kung hi a mum fel chiaah lo deuh va, a bulah chuan Dârlung thing lian ai mah khian a lian zâwk an ti.

4. Ram ngaw hausakna :

Kan ram ngawpui thingte hi a hmanna tûr dik takah chuan hmang ila, min tuam mawitu, kan sum hnâr a tling ngei ang. Tin, kan ram ngaw neih pawh hi thing ringawt a ni lo va, mau hmun zau tak, Pathian min phun sak sa kan nei a. Tûn thleng hian Mizoram hmun ngaa hmun khat lai tur chu mauvin a la awh a. Luipui dung rêng rêng mau hmun bawh loh aram a awm lo. Hêng kan maute hi Calcutta khawpui dâia lehkha siamna khâwl, Titagur Paper Mill chawmtu pakhat a ni. Kan ram hian lehkhapuan siamna khâwl nei ve ila chuan Asia khawmualpuia lehkha siamna khâwl lian ber a la tling ngei ang. Chutiang hnam ro hlu, mi ram awh ngawih ngawih chu kan thlawhhma lâk dan dik loh avângin kan la rawh ral mai mai dâwn a ni. Chutiang chu a ni tih hre lo vin, pa khaw hawi zîm deuh pheih chuan, maupui hmun an han vât a, nipui sensa hnuaiah an hâl a, maupui puak ri chuan, **“Duh duh lei rawh belpui lei rawh,”** a ti e, an la ti leh ta nghâl a; a tih loh nasatzia chu ! **“Suihlung mawl pa, i dawn tawi lua e,”** a ti zâwk reng si a.

Kum 1959 Mau tâm vêl lai khân India chhim lamah khuan, mau hmun acres 10,000 vêla zau siam an tum a, chuta an sênso tûr chu chêng vaibêlchhe thum lai a tling dâwn a ni. Kan ram mau hmun zauzia leh ngahzia hi, hmang

thiam ila chuan, keini ram ang lek tan chuan
thil lai chhuah leh sum hnâr hian dang ngah
lêm lo pawh leh kha siam lamah hian thiam
bik (specialist) nih tum ta ngar ngar ila, hnam
din chhuahpui tham a tling a ni.

Kan thing neih zînga a tam tak hi chu, thei,
mihring hriselna leh chakna atana tha tak tak
te an ni a, Sunhlu thei lek phei chu hmeichhe
tan thei tha bik a ni an ti a; hmeichhe lawh
theih tâwk lek in a lawh a nuam leh ngâl a, a
vanneihthlâk hle. Thei tha dang, mipa lawh
atan, theihai te, tuairam te, vuakdûp te, lum-
lêrh te, keipui te, kefâng te, theitât te a lo awm
leh a, Phai leh zovah thei tui tak tak a tam
mai, hêng kan sawite hi chu athen azâr chauh
a ni. Mizorama theiria phei hi chu khawvêl
hmun dang a awm lo, Sap chaw buatsaih nâna
thei tui hmingthang leh rawng mawî niin an
sawi. He thei hi zovah chauh tha takin a rah
thei a ni.

Tin, Mizoramah hian thingpui, a zîk in theih
chî hi a tualto, Aizâwl vêlah leh Aizâwl thlang
Lunglêng ramah a awm a, Coffee pawh khaw
thlang lama Saithah ramah, engtih laia awm tan
nge tih pawh hriat phak lohvin a tualto tha tak
takin tûn thlengin a awm. India rama Coffee
chanchin hre mite pawh in an endik tawh a, a

tha chi a ni an ti. A kûng lianah chuan mihring pawh a lawn theih a ni. Hengte hian Mizora n hi Thingpui leh Coffee thatduhna ram a nihzia a tilang a ni. Mizoram thei thûr ber chu Ramserṭawk (vain Hatkora) an tih hi a ni a; a thûr êm êm a, Chêngkek meuh pawhin, "Ka u," a ti a ni. Kawthalo damdawi atan a ṭha hle a. A pil chawhmeha thlak atan a ṭhat êm avang in phai ramah tam tak an hralh kum tin thin a ni. Hei pawh hi Mizorama a tualto, an chin pun tak zêl a ni

Thing thenkhat chu damdawi tha tak a ni hlawm a, hmasang atangin Mizo pi pute chuan thing chi khat chu khawsik damdawi atan an hmang a, a pil an chhûm a, chu mi tui chuan damlo an bual thin a ni. Heng thing dangte pawh hi damdawi atan an hmang bawk - Tei rah chhum tui santen leh kawthalo atan; khaupui pil chhum tui - santen damdawi atan; sunhlu pil tui - pan damdawi atan; ngaihhih zung rawt dip tuamhnanin pangang hling natna a tidam hlawh thei; fartuah tang tan b'n thi anga thil awrtir-in bawng pan lung a tidam hmiah thei; anpang-thuam huah hel eiin hrawkna a dam thei; sarzuk zung densawm chhum tui - chhul tang tihthlak nan; thakpui zung leh chakai denpawh chhum tui inin thinlian atan (jounbice) a dam theih; pasaltakaza zung chhum tui pumpuina atan an hmang, heng lo pawh hi a dang a tam mai.

Thingrai (Agar) an tih hi thing kung chhunga tumbu ang deuh a hriak rimtui bawm inphum chi a ni a, thil hlu ber pakhat a ting a ni Sum-dawngtuten Arab ramah an zuk hralh thin a, Kg. khat Rs. 5,000 laiin an hralh thin a ni.

Tin, khawvêla naubân man tam berte zinga a then chu Mizoramah hian a awm bawk. Heng zawng zawngte hi kan ram timawitu an ni vek a ni.

Parmawi vulna ram : Mizoram timawitu dang leh chu a ram chhunga a pangpar mawi tak te hi a ni a. Kan phun leh kan siam chawp ni miah lo; a rama tualto ngat, pangpar hming-thang tak tak awnte hian, ram hla tak atang pawhin Mizoram hi min ngaitir ngawih ngawih thin a ni. Vawikhat chu nipui laia, ni sensa hnuaia khual pâng zina ka vah thin lai khan, khawchhak ram ka han fang a. Sialkal tlâng chhak lama ka zin laiin, Hnahlan tlâng dung ka fang a, chau takin Champhai ka pan a; nipui lai a ni a, therengte chu ngawpui hnuaiah an hrâm chêl chûl a, Ngawpui hnuaiah chuan hawi tam tehchiam pawh ngai lo hian. Mizoram pang-par hming thang ber pakhat **Chhawkhlei** an tih hi a khât tawkin ngawpui hnuaiah chuan a lo vul chûk mai a, ka hmuh hmasakna ber a ni bawk a, ka hah a tidam huai huai mai. A bul chu kan han bêl a, a parte kan han thliak a,

kan en ngawih ngawih mai a. Pathianin he-
 tiang pãrmawia kan ram a lo chei hi fak loh
 theih niin ka hre lo. A kung leh a hnah han
 inchawih mawi tâwk dânah, Mizoram pangparah
 hian a mawi ber nge nge âwm mang e, tih loh
 rual a ni lo va. Khawi ramah pawh awm sela
 a awmna ram cheimawitu parmawi a tling zêl
 ang. Upa Rokunga te anga hla phuah thiam
 chu ni ila, han phuh chhuah nghâl zung zung
 mai tûr hi a ni nâ a, chuti maia han phuh
 chhuah zawng ka thei lo, amaherawhchu heti
 tal hian ka han ti ve ta hrâm a -

Chhakah tuk loh ram ka fan niin,

Tha sensiari iang mi khuw daiah,

Chhawkhlel par mawi ka bel e;

Hei ngei hi maw van hnuai khua vela thang hnu

Chhawkhlel a par an tih chu;

Zoram, i mawipui mang e, tiin.

Hei chang hi a ni hlei nem. T̃uahpui (Far̃uah)
 leh Vau pawh hi thal rum laia par chi baw
 an ni. Lo neituten an ring thar tûr lo an vât
 zo tawh a, khawpui lamah chiseh lain an zin
 chhuak zung zung a, chutih lai chuan ram tin-
 ah vahchap zau pui pui a inpho iar uar a, chûng
 lai vêt vah loh ram tau pangpêrah chuan vau
 a lo vul chûk mai a, a mawi thei kher mai.
 Mizorama pangpar hmingthang leh hunbi chhiar-
 na a ni ve a ni. Vau vul lai hi Vau Thla an

tih phah a ni; chu chu Sap thla chhiarnaa March thla hi a ni. Tin, pangpâr mawi leh hmingthang dang leh pakhat chu a hming kan sawi tawh Fartuah hi a ni a, a par lai chuan Tuangtuah tin hlain an chawî thin a ni. Tuah-pui an ti bawk. A mawinain mi lung a tihlên thein thin êni avâng hian hming kohna no tak tak a ngahtîr a ni ta ve ang. Chui taka mi lung a tihlên thin avâng chuan, tihlân chhin-chhih nân an phun châwk thin a. Tualvungi leh Zâwlpala thawnthuah pawh kan hriat thin kha.

*Zawlpala thlan in tualah,
Tuangtuah par a vul bung e,
Sa hran lu a tîr bung e, tîin.*

Fartuah chu a par lai hian a hnah a tla kawlh vek thin a, a par tam kum chuan a hnah hmuî tûr awm si lo vin a lèr zawn; zawn chu sen lar tla tak mai hian a vu tûk mai tîin. Ral-khat atanga han en mai chuan Khaukum nen a irang hle a ni. Khaukum pawh hi Fartuah ang deuh bawka hnah awm ton lata par vul bawk hi a ni a; a mawi ve tehlul nên engati kher emaw ni, hlaah an phuah ve lo hle.

Hetih hun lai bawka pâr chu Phunchawng leh Fâng hi a ni leh a, Pâng hian a kûng têt lain hîng a ngah a, Phunchawng hi chu hîng nei lek lek chauhvin a mâm zur bik a; a pâr pawh a tê zâwk a, a rah pawh a tê zâwk bawk. Anaherawhchu Phunchawng hming hi a mawi a, a lam a rem a, hlaah pawh an telh tam zâwk.

Hêng thingte hi a kung a lianin a pâr vul nasa thin a, a pârin zû a ngah si a, sava chi tin mai hian a zû chu an tlan a, an hlim êm êm tûn a. A tlântu zîngah chuan changsen hian a chawimawi thiam ber nge nge âwme, 'Li liau liau,' tiin a au louh louh thin a ni. A pâr hun nghakhlelin thlohruite ngiang pawhin diar sen khimin an kan vé zut thin a n', an ti.

Tin, kan sawi hmaih palh hauh loh tûr chu, Chawnpui pâr hi a ni a, a hming dang Thlado an ti a, June thla lama pâr a ni thung. A mawi thei hle mai. Thing kûng lan tham tak a ni a, a buk pawh chêng mawi taa a ni thin. A pâr vul chhûng a rei a, ram ngawpui a mawi kher mai, a pâr chu dumdial senrai leh var an pawlh a ni. A hming kai kawpin, 'Thlado lêrah Chawnpui a pâr e,' an ti thin. Chawnpui tih hming hi a mawi zâwk deuh avângin Chawnpui pâr an ti ta bik a ni mai thei e; za'a han chawi vêl pawh a inhmei zâwk bawh a ni. Hmanlai Mizo upate chuan he pangpâr hi thliah a, ina lâk luh an duh lo; thalai an thihduh, an ti thin. Tha'ai pangpâr an dah deuh vâng a ni mai thei a, thliah chul mai atân an ui a ni mai thei bawh.

Hêngte hi Mizoram timawitu pangpâr kûng lian deuh neuhte chu an ni a, hêng bakah pawh a kûng tê deuh lam chi a la tam mai a, a then azâr tal chu kan sawi leh zêl ang chu. Pangpâr dang, a kung tê chite chu hêngte hi an ni: Ainâwn pâr te, Zamzo te, Tûktin pâr te,

naubân chi hrang hrangte a ni. Hông pang-pârte hian Mizo charchirah pawimawhna an rei nual hlawm a, a thênte chu han sawi ta la — **Hawilo par** — Hei hi khawchhak lana awm a, a ni a, plai leh lungdung ru mah a awm ber a; a pâr mawina ain a pawimawhna avângin a hnungthang a ni. Mizo thawnhuah chuan, mit-thite hian an khawvêl chhuahsan ngain lun engemawti chhông lai chu an chhôngte leh an thenrualte thlirin hun an hrang a; chu mî hnua-h mit hi khawlam pana an kal dâwnn lei lam an nraah tawh lohna tûrin lualloh Tui an in a, **Havilo par** an beh a, Th'arau khawvêl lam chu lungawi takin an pan ta thun a ni, an ti.

Zamzo — Hrasâng atagin he pangpâr hi Mizovin an in leh hlawhna lama an ci hawm zêl a ni a, a pâr a mawi êm êm a, chi laarg tam tak a awm baw. Mizo pûute chuan ranhuai laka inbunhim nân a that an in avângin, lo lamah chuan an tllâm vêlah ah ching chêl chól thin.

Tuktin par — A hnah kurg awm dân chu Aieng ang deuh mai hi a ni a, lei atagin a lo par chhuak thin a ni. A hnah la chawr hmam a pâr clauh hi tûk tin a thar rgat zêlin, a zik zawng zawng zâtin a lo pâr chhuak ziah mai a. A pâr chu i khat stân clauh zêl a ri a. A pâr rawng chu sen mai, Lili pâr aig deuh tak hi a ni a, a dulawm êm êm a; tam tak chuan a duhawm dân kan lre phâk lo zâwk a ni.

Isuan a zintirte hneneh, “Solomona meuh pawh a ropuina zawng zawnga a inthum khân,

hêng Tûktin pâr tluk pawh hian cheiin a awm lo," a ti a ni. Mizoramaw aawn sa a ni a, a ngaihnai awm hle a ni. Heng lo pawh hi pangpâr mawi tak tak ramhnuaian kan ngah mai, in vêlaa leh huanah ching ita a tha ngawt ang.

Hetianga pangpâr mawi tak tak, kan chin buai ngai lo va Pathianin min pêk hi ropui a tih êm avângin Pu Liandala pawhin ti hian a a lo siam reng a ni :

*Kan tlang ram par vulna,
Thal khaw eng ri ai ro nei karah,
Lenkuwl turni nein duai,
Zai tin rimawi an ch uar nghian e.*

*Phunchawng, naubau, ainawn par,
Tuah vau chhawkhlei se shri par,
Chawnpui, pang, samthang, dingdi,
Pamawi thang vulna,
Zoram lunu zauvah.*

*Chhaktiangan par an vul,
Chhawkhlei ainawn, chawngtlai, hawilo,
Phunchawngpui pnai bawmtu,
Thungsir leh muahnawih, chawnpui par.*

BUNG 3 LUIPUI DUNG MAWINA

Mizoram lu pui dung hi kan zawh tawh hlawn ang a. Eng khân nge kan mit la ber le ? A inang lo nuai awm e. Luipui dung hian ngaihawina leh mawina a nei hraapa rêng rêng a; luipui dam duai tlai ni nêma han fan vêlte ni a

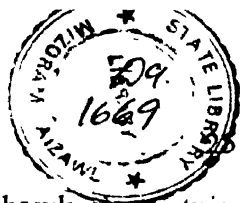
nuam a, thlir lam apiang hian mit a la thei hle zêl mai. Luipui chuan t'aupho a nei a, t'aupho bâkah tu puisuthlah leh p'airung buk a lo lang cham ta hmuai mai a. Tiuphovah chuan hnim engenaw tê tê, bakkhate tih angte khi a t'o va, a kha hle nâ a, luipui kam hnim anih vâng hrim hrim, kha ên êm chung pawha ngai oaa ei ta hân hrâm pawh an tan awm e. Khâ t'ên êm n' t'ên chawk chawk chungin kan ei hrâm hrâm t'un. Khawmua'ah hetiang tluka thil kha d'ng hi awm pawh ni se'a kan ei dah k'ier awm lo ve. Khai lo, luipui dung mawina chi hrang hrang i han sawi teh ang.

1) A hmasa berin Mizoram luipui timawitu ber pakhat chu, a tui fîn tak hi a ni. Ram dangah han kal ila phai ram lamah chuan lui han hmuah t'ur a tam hle mai a, chûng luipuite chu nu p'iet phut a ni fo ma; in pawh chak-awm lo tak a ni hawm. A hmel itawm loh ang ngeun a tui lo va, a al pal pual a, a lum pêrh purh a, tuihal pawh a t'reh thei lo. Mizoram lui erawh chu tlâng ran lui a ni a, a tui a fîn tha bik a, tlâng sâng atanga hân nea lo luang, rawn inthlun tih briat hlah hlahin a vawt tlâng ral mai a, ia atân a itawm hlah hlah mai a ni. Lui t'ienkhatte pheih chu a fim luat tuk avângin thuk lo leh pawnlâng louhin a lang a, zuam sual a, dai ta maia t'at tate pawh an awm fo a ni. Hetiang luipui tui fim tha hi, tlâng ram vûr t'at tam si lo ramah chauh a awm a ni. Dân parânin vûr tlâk tam-na ranah chuan nipui lain vûr a tui a, tui a tilian a, lui tui fim a tinu leh t'hin a ni.

2) An tui tlântu ramsaten an timawi.

Luipui dungah kan han ramvâk a, phai-
 ruang bûkah Lalruanga-schnawt a lo inhrosa a,
 a lo phun nuah nuah a, pa tlenkhat tawn tâwk
 chu a han tling tawh pang mai a. Tlâi a lo
 ni a, luipui tui tlân tûrin ramâr rual, phairuang
 kêr aţangin an lo chhuak dem dem a. Luipui
 kam ram chhengchhe hmun thing bukah zâwng
 rual riak tûr an inkhawih t̄e teng tung bawk a.
 Luipui dung kan zawh zêl a, ram khan tha kan
 han thleng a, sazuk tui in tûr n̄ t̄iau a rawn t̄um
 ve bawk a (T̄iau t̄um t̄ih chu, sazuk tui in tûr-
 in T̄iau a lo thleng t̄ih sawira a ni.) Luipui
 chung han thl̄ir ila k̄il tinah sangham tui an
 rawn perh val pup pup reng bawk a.

Zân a lo ni a, luipui kamah bûk kan han
 sual a, chaw ei kham t̄iti khawchâng sawi zawha
 han mut meuh chuan zân a lo rei ta hle a, lui-
 pui dung sava lian biruho an lo che t̄an ve a,
 lui mawng lam nge a hn̄ar lam t̄ih pawh hriat
 h̄leih theih loh aţangin t̄l̄um b̄ul hian “Tui Tu,”
 an rawn ti leh ta hl̄ut hl̄ut mai a; t̄leirawl deuh
 t̄an chuan muthilhna chi a ni lo. Phun nuah
 nuah, k̄ok rêih rêih̄te a lo awm leh ta zêl a,
 zân tumbung thlen chu awl tak a ni. Chutih
 n̄ak alai chuan, lui mawng lam aţangin tu pa
 tehrengin nge chuti tak a saruh h̄ak chu t̄ih n̄gei
 mai t̄ur hian Kawlp̄u saruh̄ h̄ak an t̄ih mai chuan
 a rawn bei ve leh a, a t̄ihbaławm zâwnga r̄gai-
 tu t̄an chuan luipui dung chu, th̄'arau sualho
 awm kh̄awmna em ni ta deuh chu le ! t̄ih mai
 t̄ur a ni. Chutiang k̄arah chuan keip̄u h̄niak

lian tak hi a lo awm ve fo taw k si a, tua
tlak lo hlau awm baw k si nen. Mahse heng
zawng zawng hi kan ram luipui dung timawitu
an ni vek a ni.

3) Luipuia cheng sanghate hi Zcram timawtu
an ni.

Kan ram sanghate hi kan ram tinuamtu
leh timawitu an ni uh i chhut tawh ngai em?
Kan zosapte klan kan ram sangha hi sangha
tha chi a ni tih an hr a a, an ngasang hle asir.
Hetiang kang ram lu hi sangha tha chin no
neih nan an hmarg duh bik a ni, an ti thin.

Kan ram luite hi chhim leh hmâz zawnga
luang an ni a, khaw chhak lama lute chu chhim
lam hawin an luang e, khawthlang lam lui
erawchu, Mat leh Khawthlangtuipui tih loh
chu hmâz lam hawia luang vek an ni thung a
ni. Chhim luang leh hmâz luang luah hin
sangha chi hrang tam tak a awm a, amaherawli-
chu ngah. ang, an tih hi khawchhak lam chhim
luang, Tuipui leh Tiau leh Tu chângah leh Matah
chah a awm, sangha hin ngthang tak a ni. A
pianhnang chuan arbawm chhin zuih tawn a
ang ter nari a sei lam pawh chuan ang vel chu a ni.
Sangha zingah chuan a len mawi beru an sawi
a ni. A sa a lui hle; a hmuiput a mawi baw
a, tlângvân an nula ngahzawng nuih mawiz a
sawi nan an hnang thin 'Tuichang ngahvâng
hmuiputin a kelpa nuih seih seih mai' an ti
thin zuk nia.

Dân narânin dâm luia cheng sangha ai
chuan lung khawkaw k awn na luah sangha a

tui zâwk. Mizo ram sangha sa tu'na lui hning-
 than te chu, Tut lui te, Tuiva te, Tuichang te,
 Tlawng te, Tiau te an ni a, hênga sangha hi
 la ei tawh hlawn a, chûn zingah chuan Tut
 lu Nghavak an tih sa chu a tui ber a ni he
 luia san ha hi a thau bik avân'n a tui bik a
 nih a rinawm, a cheng'la vl chenin a tui bik a
 ni. Tin Tuiva sangha pawh khi a tui ve hle
 mai, a sanghate a lian a, Nghahran'chal sô a
 thum lu zân mun han ei meuh chuan, "Mitthi
 kan hlep man e," uh mai târ zawn a ni bawk.

Mizoramah hian sangha chi tam tak a awm
 a, chûn zinga a lian thi ber chi Thaichhawn-
 nu a ni; vawk teha sô n ruka lian a awm thei.
 Thaichhawn ni hi sangha puh'ip nei lo a ni a,
 a pian hmang chuan lute dunga ngasârba
 (sârba an tih hi ang ber. Mizo thawnthu-ah
 chuan, mhring sangha chang ta nîn an sawi
 a, mhring an n hnutê, laibu te pawh a nei ve
 an ti a ni. A sa hi a eng deuh hlui a, chan'el
 hnaha fûn reng chuan changôat te reuh tê têih
 a chang thei an tih chu! Sangha ngam tak a
 ni a, li chhûn'ah a bawh lai chuan khawih
 mah ila a tlan mai duh lo va, a mei lawkah
 a hlin theih an ti th'n.

Mizoramah sangha tui berte chu, ngathun te,
 nghavak te, nghavâng te, nghah angchal sa te
 a ni; ngathêah chuan nghilim sa a tui.

Mizoramah hian sangha manna târ a hrana
 hmun buitsaih bik kan la nei lo va, mi ram
 anga sangha mantu hna thawk pawh kin la
 awm lo va; lui dung tinah hian mumal awm
 lovin sangha kan man a: ruin kan vua a, tûrin

kan hrai a, bom-in kan vawm bawk a, a note piang nlim tê chenin kan man bawk a, Mizorama sangha man dân hi khawvêl pumpuih man dân bawhlhlawh berte zing ami a nih ka ring.

Ram chang kâng zâwkahte chuan, an rama luipei dungah te, dilah te, sangaa a tam theih nân sangha tuipai lai an man pawhin, a tui chu damdawi hmangin an enkawl a, an tikeu va, luipeiah leh dilahte an chhuah leh vek thin a. A lo len huna a man thei thein an man leh tân an ti a ni. . Lôn âwngte pawh sangha note man lo tân a zau tâwk an rêl vek a, chu chu mi tinin an zâwm hrâm thin a ni. Chutianga an tih chinah chuan, chutiang ram chuan sangha sa an ei tam zâwk daio a, ram dangah tam tak an hralh chhuak thei bawk a ni.

Mizoram hi a dung tluanin luipei a thlûr sung mai a, tlâng chip sâng ber ami pawhin a hnuai mêl nga vêl lekah luipei a nei thei zel a; kan ram lune hi tihtak zetin humhalh thei ila, sangha tui ber chi ei sen loh kan nei ang a, ram dang mite chuan, "Mizoram sangha tin a tha bik, an sangha a tui bik," an ti huai huai mai ang.

Mizoramah hian mi thenkhatin sangha khawi an tan ve ta a; ram dang atangin sangha chi an la a, a ngeih hle chuan a tha ang; ngeih meuh lo chung a tih luih an tum erawn chuan a tih luih zêl aini sim hma zâwk sela, Zoram sangha ngei hi vulh sela an hlawhtling hma

zâwkin a rirawm. Sanghate hi a lian chi a nih vângin a hlu a ni chuang lo va; a sa a tui êm, a pung duh êm, tih chauh ngaihtuah têt a ni. Sangha tìn kan hmuh phâkah pawh hian, a lian sa an thun aun a te sa hlir an thun zâwk hi. Ka ngaih ve dân chuan kan ram sangha ngei, khawi chi, thil hrawmhraw ei thei (lung bâl liak lo) nghahrah leh nghasen te hi khawi sela, armahni chenna ram ngei anih avângin an hlawhtling thuaim ka ring.

Luipui dungah kan kal a, luipui chungah mit kan han lên ruai ruai a, sangha han perh chhin eih tûr pawh awm lo va, a reh thup mai chu, a khawhar thlâk thei hle mai. Luite dung kan han zawh leh, kaikuang tak ngial pawh han phar chhin eih tûr a lo awm ta lo va, chakai kaw vûng thar chhuah sîrh sêrh a awm ta bawh hek lo; li mawng a bâl thíp thiap a, lungpui a bâl tlik tlêk bawh a, nun ram khua a va har ta êm !

Hêng luidunga chêng, engamaha kan ngaih lohte hi kan ram timawitu an ni a, Luipui dunga kan ram mawina tivul leh tûrin theih-tâw i chhuah theuh vang u.

BUNG 4.

RAMSATE HI ZORAM TIMAWITU AN NI

Mizoram hi ngawpui zau tak tak awmna ram a nih avângin ramsa lian tak takte pawh

an awm a; chúng ramsa lianho zînga a lian ber chu sai a ni. Sai hi tûn lai khawvêla ram-sa zîngah chuan a lian ber a ni a, a chak ber bawk. A chak dân an tehnaah chuan Bulldozer naran tluk nûn an hma. Mizorama sai khawî loh, ram sai hante fi. 11 laia sânge an ni thei a, chutiang chu a hnak pawh thlangra aun a lian zâwk dah a, ngho meter 2 laia sei a nei thei a ni. A sa tam dân pawh a nêp lo hle mai, a pumin bûk ta la, kg. 5400 lai a tling thei a ni. A ngho hi mîng zâwkte chuan hnâng angin an hlai thei a. Chemte fawng atân te, thil vawna fawng utân te, thutthleng sam rân te an hmang thin. Pathian khkhah buah chuan, 'Saingho khuma zi mar,' tih a awm a. chuvângin kium sam nân pawh an lo hmang thin a ni ang.

Hman lai chuan Mizo nula incheina pawimawh tak pakhat a ni ve a, saingho chu bengbeh atân an sam a, nula in an beh thin a, saingho bengbeh beh thei an in ti a, an chhuang hle thin a ni; chuvângin nula in nuta emaw, pa huaisen, pasaltha emaw an neih chuan an rula bengbeh tûr saingho neih tumî sai ram an chhuak thin a, sai kah hrâm an tum thin a. Nulate chuan chutiang nuta neih chu an chhuang hle a ni ta ve ang, Nau awih hlaah pawh —

Mi û-te chu ram tûnin an kal;

Keia û chuan Tuilehluangah nghosai a tâwng e,

a tih kha. Heta keia û chuan titu hian a tian-te û ai chuan, a û chu pasaltha tak a ni tih

a sawi chhuahna a ni âwm hle mai. Tin, sai hi a lian hle mai a, a sa pawh a tui hle a, a lung leh a nawn hi a sa tui lai ber a ni.

Sai chu a ngho leh a sa duh vângin an kâp thin a; he lenkhabu ziaktu ngei pawh hi sai ram chhuahnaah a kal ve tawh thin a, sai ruang chhîpzâwn a lo kil ve tawh a ni. Tûn lai naupang tân chuan, tûn hma kum 40 lama kan sai ram chhuah chanchinte kha han sawi ta ila, thu ngaihnaawm a ni tawh mai ang a, chuvângin naupang lâwm atân hmân laia han sai ramchhuah chanchin ka han sawi rih lawk ang e.

Pasalṭhaten an fûr hlothlawh an han zo fel a, sai ram chhuah an han ur ta a. Sai ram-chhuah hun tha ber chu, phai ram tuihul hun November atângin thlasik chung a ni. Ni tin mai hian ram chhuak târ pachang hlim tham tak mai hi silai mu chherin pûmah an bial talh talh reng a; mahni ina chem bung leh tuthlawh tar an ta khâwm a, silai mu a:ân an chher mûm thin a ni. Chutiâng chu “thîr mu” an ti thin. Sai kah nân thîr mute lo chu a tha tâwk lo va, suan mu ang mai maite hi chu sai tar luruhah chuan a keh darh vèk mai a, sai tân engmah tham a ni lo. Thîr mu saihlum tiat tam tâwk tak an chher hnuah chuan ram-chhuak târin an inpeih ta a nih chu.

Kum 40 dâwn lai a ni ta, khawthlang ka awm lain pasalṭha hnung zuia sai ramchhuah ka tum ve a, Thlasik vawh zual lai, December

thla ral lam a ni. Ram chhuak tûrte chu kan inhnu khâwm a, silai keng tûr te, sai kan kah luna a ngho phawrh a tul tâka sai luruh thiah nân hreipui keng tûrte kan inruet sel vek haum zan riak buhfai tam tâwk takin Teirei phai, tiau chhâm bawh hmuur mai chu kan pan ta a. Khaw that dân leh ram tuihul tawh dân chu duhthusâm a ni. Teirei panin luite dung kan zawh ta thluah thluah mai a. mîl thum vèl kan kal atang chuan sai êk hian pui pui chu, a mau hnuh thluk kârah a lo let rem rum pang a. Ram chhuak ve ngai lo tân chuan chuan ral a ti tan titih deuh mai a.

Teirei phai chu kan zuk thleng ta ngei mai a, lui kama sai inhamna lamtual phiah faiah chuan kan pan tûr lam kawnga kal dân tûr kan han rel ta a. Pasalthaho chuan an silaite chu an endik a, tunah zet chuan vânneth chuan eng sa pawh hmuh theihna khawpa ram ril a lo ni ta, sai leh tumpâng hniak, sazuk leh sa-nghal hnu a inpawln chik nuk tawh mai a ni. Hetiang hian thu tihluk a ni—Vawunah chuan Dampa pang kan hrût ang a, Hrangkhupa khaw hmun hnuai theh theh hmun hnuai pang pèr, zo len phai inthenna lai vèla sai duh ram kan fang ang a, kan riak nghal ang; naktûk lamah Tenei mawng lamah kan kuai thla ang a, phai hmingthang deuh deuh Sengmatawkh phai te, Maudô zâwl te, Sunhlu lui kam zâwl te. Tunghalêng phai te hâwl vèl tûrin Hmâwng Bûk kan pan ang tih a ni.

Chawhnu herah Dampa tlâng panin kan

inzui tan leh ta a, tûnah chuan sai ram chhuak tak tak kan nih tâk avângin kan kal dân pawh-in awmzia a nei ta hle mai. Pasalthahovin hma an hruai a, an hnung hla deuhvah silai keng lo hovin anmahni hmu phâk chang chang zêlin kan zui thliah thliah a; bengchhen pawh a rem tawh lo va, tawng mawi lo leh tawng tlahawlh lam ang chi rêng rêng chu sawi khap tlat a ni. 'Intawng pacahiat theih a ni,' tih hi Mizo upate inzirtir dân a ni. A ram a ril sawt hle mai. Tûnhma lama mihring lo kal tawhte sulhnu hmuh tûr eng mah a awm tawh lo va, amaherawhchu sai ram a nih avângin sai tluangpui (sai kalkawng)-te chu a zauvin a fai hle a, nihliap khuma kal theihna vek a ni.

Uisathiam rual sapela an han vak del del hi kan ang ber mai. Dampa ram mawngtam tan zawngin kan vâk zêl a, ruam pakhat kan han thleng a, thâwm nasa tak kan hre ta ! To lo thleng tûr ri hlerh hlerh ang mai hi niin kan han hria a, to thlen hun a ni si lo. Maupui puak ri pup pup hi ram tinah kan han hre zui leh ta a, chuta tang zawngin kan thil zawn kha kan hmu dân tih a chiang ta. Kan hnaih zêl a, an ninhlein leia an nawn sawh rik, tui-âm khuang sawh rik ang kung kungte kan hre phak ta a. Pasalthahovin an silai thun, kah huphurhawm khawpa tamte an sit tan, mî zâm hma deuh chu zun a chhuak ta zut mai le !

Pasalthaho chu sai rual pêl tûrin an thawk pheih ta a; an hnungzuiho kha chu kawr kam lei chhengchhe hmunah kan insaseng a, thingler-

ah-te kan lawn a. Kan pia-h fng khat lek tû-ah chuan sai rial chu maupui hmunah an tla darh nuai mai a, ram tinan chappui chit sawm tûr ang mai hian an ni ruap ruap a. Pa-sa'thaho thâwm ngaithla chuan beng kan dawh reng mai a, an reh rei ta hie mai. Nakin deu-h-vah zawrg le, thun'ling ri tih hriat reng mai hian, Teirei phai nghawr dutin a han ri ta a. Chuveleh sai rial hlap tlânche thawmin a han zui ta a, anmahni tlatna hnun theuh atanga tluangpui man tûra maupui hmun an han kap-zût thawm natzia leh n'raihthlak nawmzia chu tûn thleng huan ka bengah a la châm. Mau hmun kâng hi a ang berin ka hria. Kan sa kah kha a lo han deu-h va, kan tuk thlu zo hauh lo mai. Sai hi chuti maza kah thluk theih a ni lo. A thluak tak emaw, a lung tak ea aw fuh siâh loh chuan a tlu mai deh lo a ni. Kah khat chu kan chan ta.

Tûnah chuan Phua a tlai ta, ni a tla dawn hnai tawh a, kan ram chhuah ni khatna chu kan hmang zo ta a, Dampa ngawpui (Tûna Ramsa Humhalhra Huan-Wild Life Sanctuary) ah chuan riah bûk kan suai a, Siallu (Lai-sua arg deu-h, chu aia mawî zâwk) hnah hrualah kan riak ta phawt a nih chu.

A tuk khua a lo var a, thlasik ni chhuak chuan Dampa tlâng pang chu a rawn chhun paw phuai mai a; zing ni chhuak lawmin vari-haw rualte chu ngawpui kil tin atang chuan an haw haw hluah hluah mai a. An hramin a an ber chu 'Fangra kawm' thin a ni. Hmar-

lam kan han thlir a, kan hnuai lawk aţang chuan kan kal lehna tur Teirei phai zai pui mai chu tıauehhum hian a bawh cham hmuı mai a. Teirei phaiıah hian ramchhuak thınte rıahb  k hıun pahnh hmingthang tak a awm a, Hmawngbuk leh Khuangthlibuk a ni. Hmawng-t  k chu kan hnaih z  wk a, Teirei lui kam chhengchhe chung zawla hmawng (sawh-hmawng) tar kawrawng pıim tawh awmna a ni a. He hmawng hıing chawi hian Hmawng-b  k an ti a ni. Hmawng kungah   m chuan an riak lo va, awıh pa   ah kh  n z  wl chhe t  , pah nei thlain hıun tıa lek bi a awm a, chutah chuan b  k an sa a, a chhiat deuh apiangın ram chhuak hn  h  ng berte kh  n an sa t  a leh z  t th  n a ni. Sai lakah chuan a muang thaw khat hle a, sai kawlh b  k erawh chuan a ko t   nga th  ng  n a zuk hu  k chhe hr  m th  n a; sakei lakah erawh chuan a him chuang lo.

Teirei dung zawh z  lah Khuangthli-b  k a awm leh a, chu chu Teirei kam z  wl t  a laıh, lui kam ch  aha dıng a ni thung a, th  ng ler kak t  uamah b  k chu an sa a; a s  ng hle mai a, th  ngah chuan kai an phuar a, th  ng t  i lam ch  kkhai chu hr  ıın b  l an h  ng a, an zuk khat mai th  n a. Cautiang chu, "t  i b  l khai" an ti a ni. A lawn a har deuh n  a, sakei lakah leh sai lakah a muan  wm hle. Chumi t  ka kan pan t  r chu Hmawng-b  k a ni a. Ram chhuak chung z  la kal t  r kan nih av  ngın kan ni ni kha ban t  wk a ni ang.

Tukthuan ei kham chuan kan tih dân pang-ngai tê bawk chuan pasalthah chuan hma an hruai a, kan inzui kawî leh ta diah diah a, Teirei phai chu kan lût thla leh ta a. Tûnah chuan sai bu zâwl tak tak kan lût ta. Rani chhuak ve ngai lo tân chuan sai kawngtluang, lên ang maia intan kalh tuak maia han kal chu zâmawm tak a ni. Teirei phaizâwl han zeuziate lah chu, sawisêlbova zâwl tha leh zau hi a ni mai si a, han hawî vel îa awm loh-na lam apiang hi sâng zâwk vâng hian a hriat a, va kal leh îa kan awmna hmasa kha a lo sâng leh ta zâwk hian a va hriat leh theih mai a. Tin, thingte rêng rêng hi a sâng a ma' ên êm hlawn mai a, rilrua su kawli nêna han intenti'êl chhin pawh hian kan chan tûr chu a ngaiht'ahwm sa tân mai a ni. Zâwng ang deuh hialh thing tham tân lo chuan, chuti lawka han lâwn kaina tûr chu a tam lo kher mai a, rilru hi su kawli hmaah a tân chhe sa deuh reng a ni.

A châng chuan maupui hmunah zâwng rualte an lo îa a, an han tlânchhia a, sai emaw tiin keini pawh chu kan hun tlânchhe ve ang dâwrh dâwrh thin a. Zêp nâk emaw, sai kawli hi a hlauhawm hle tak asin, chutih hun hma deuh hlekah pawh chuan, Serhmun lal tlangvâl huaisen tak mai chu, Teirei phaiah hian a ram chhuak a, sai chul a kâp thlu rup mai a. Ani chu sai chingah chuan a tân kâi a, "Ka Chiang e" a han ti a. Chutah sai chuan a nawn a hau vilik a, tlangvâl chu a man ta a, sai chu a tho

leh ta a, a mi man chu a khup vuak nân a hmang a, a vaw hlum a, a hmet hrual ta hrep mai a. A râpthlâk kher asin. Sai chuan he-tianga mi a man lai hian a thin a ur êm êm a, mi a diriam ve a, a hrâm nghuat nghuat thin. Chutianga a hrâm chu, “Herâwt a her nghuat nghuat mai,” an ti thin a ni. Mihring meuh a han tihlum kha a lâwm a, a diriam bawk a, chutiang chuan a hrâm chhông zawng khân leiah a kein a rap hrual a rap hrual thin a ni, tiin upaten an sawi thin. Chuvângin sai kawlh tawnte hi thil nama a ni lo.

Vawi khat pawh kan thiante ram chhuak thâwm hriain sai kawlhin a zawng vak mai a. A kawlh êm êm a, a thâwm an hriat velel awih pangah an tlân chhia a, an bâwmrâng phurh te chu thing bul thlâr karah an dah a, sai padâwp kawlh chuan a rawn hmu ta a, a zuk si chut chut chauh ni hian an hria a, a bâwmrâng te a ner chhe vek a, a buhfai ip te a nghovin a lo pir thler hman hle mai a lo ni; anmahni insaseng hman hlauh lo phei sela chu a chîl keh pheng phung mai dawn a ni.

Teirei kam phai zâwlah chuan kan tum lam pan chuan kan kal zêl a. Kâwr pakhat kan han thleng a, chutih lai chuan thuntling ri tih hriat reng mai chu kan piaht lawkah chuan a ri ta dup mai a, tlân chhiat tûr nge la ngawih tûr tih ngaichânga kan awm lai chuan, au ri vau vau hi kan han hria a, “Lo kal rawh u, kan hlawhtling e,” an rawn ti a. An awmna hmun kan va thlen chuan, sazuk tuai nalh zet

mai hi a lo tlu reng mai a. Kan chan darh sawk sawk a, bâwm phur saten a then an phur a, a thenin kan zawn a, pasa thate ram chhuah tibuai lovin an hnungzuitute chuan sazuk pakhat mai chu kal thloh lovin kan kalpui leh ta mai a. Zanriah chhum hun tlai tawh takah chuan kan riah tumna Hmâwngbâk chu kan thlong ta a.

Zanriah kan han ei meuh chuan khua a lo thim ta chhulh chhulh a, meipui kan buatsaih a, meipui ai pahin a tûk lama ramchhuahna tûr hmun lam kan sawi tlâng a. Mut pawh a hun hna tawh mai a, thenkhat phe chu meipui vêlah chuan ran hmun bê gbelia nu chungin an tîi khawchâng a, chuah lai ciuan le, kan hnuai Teirei ruamih chuan sa tẽ lo tak th hriat reng mai rawl hian "E Hei"! Ian ti hian a lo au têng ta chhuai mai a, kan tho nghâl sung sung a.

Kan pasalthaho chuan silai an chuh a, sai tluang fai lam hawun an thingthi ta sat hlawn a. An silai hlo thun tamzia leh a thir mu chanzia lo hre sa tân chuan a kaw lam chang chu an chan a chau ngei ang tih kan han ring sa mai a. A tir taka kan rin dân chuan, Teirei phai sakei lian "sai rai" an tih thin, "**Hniak Liara**" an tih mai kha a lo che leh dawn nun kan ring theuh va. Chu sakei lian chuan sai no, a pui dah hrante hi a chaw zawn hlanin a lo seh sak thin a. Mihring erawhchu a la seh ngai lo va; rumthaih erawh a ching hle a. A hre thâng tân chuan a rawl atang mai pawh

hian an hre ngâh mai a, sakei dâng rûm lak-ah chuan, vûkvûk narân zinga vûkvuk pui kah ang hum hum hi a ni. Tin, sakei a lo nih chuan hmun chhengchhia leh ram rem kha a muanawm loh dân chu a inang vek a, zân thâ a ni bawk si a. Upa thenkuat chuan, “Kan mu tha dân lo a nih hi,” an ti sap sap tawm a; chutih lai chuan a han hrâm leh ruai ruai mai a. A hrâm tawp lamah a rik dân atangin sai a ni tih kan hre thei ta a. Kan th’amuang leh ta zâwk a, hmâwng âwn kawrawng lam kan bel ta thung a ni.

Teirei phaia ram chhuah hi zawng ziatat leh nghosai ram ngang hi a ni a; silai han ti hlek sela, pasalthate kuan bâng châng hin si tlâkna hmun atanga thawm hriat phâc rengah hian thingtang lo rap tiak ri rek rek, leh lo chûm thûm ang dep dep hi an awm ve zêl a. Hetiang ringawt hi chu tumahin hlahh enah pawh an en lo va, pasalthate thian, Teirei phai mawitu leh khawhar hnenitu ang leka ngah an ni. Amaherawhchu sa ruang duh tâvka chan hnu, mipui tinsan hnuah erawhchuan va kal leh ta ang ila, “Hei hi chu ka ta asin” an lo ti hlur âwm hle mai; chuvâng chu a ni ang, kan urate khân, “Si channa hmunah engmah theihngihlîh tûr a ni lo va, theihngihlîh palh pawh awm sela lam leh thuai tûr a ni ngai lo ve,” an lo ti thin ni.

Thlamuang takin meipui vêlah chuan riah hmun kan bêng bel thei ta. Pasaltha silai kengin a ralîi lamah dai an do va, keini a mi

narân chu alai lumah, meipui hnaihah thla-
muang takin kan mu ta a ni.

Atûk khua a lo var chuan, zîng takah tlei-
rawl taimaten nâl ûmin tui an chawi, eirawng
an bâwl a. Pasalthaho zîng tho chuan ram
vahna tûr phaizâwl hmingthang deuh deuh
an han puang a; Maudô zâwl, Sengmatâwk
zâwl, Tuinghalêng phai, Sunhlu lui dung ruamte
chu an t'awh tûr hmun thlan chhuahte chu a
ni ta; athen chuan *Rawide khâm hnuai vêl
pawh an fang ang.

Hêng phaizâwl hmingthang deuh deuhthe hi
sai leh tumpang leh sazuk chênna ram a ni
hlawm a. Hmawngbûk atangin chûng rama
sa chu an pel tîin a ni Upate chuan ro an
han rêl a. silai kengtu tin chu tlangvâl rinawm
tâwk tak, ram chin hre ve deuh pakhat emaw,
pahnih emawin zui sela, an ti a. Hetia zuitu
an siam kherna chhan hi, eng pawh lo va tâwk
sela, chinchang hre tûr leh inpuibawm thei tûra
tih an ni; chutiang atân rem an ruat a ni tih
erawhchu an sawi lang kher lo.

Bûk lo ngâktute pawh hlim tham tak kan
la ni a, thing kan fawm a, chaw eina tûr vai-
za hnah kan la a, pipu-te kan suih a, a hlim
theih ve hle a ni. Ni khat chu, chhûn dâr 12
a pel zên zâwn tawh ang tih lai chuan Tuingha-
lêng phai lam ni áwm takah, thun tling ri tih
hriat reng mai hi a ri ta dup mai a, a hlat
deuh êm avângin hriat chian a har hle a. Zân-
riah chhum hun vêlah chuan ramchhuakho

khat chu an lo thleng ta a, zukpui phurh tham zet tûr hi an va tuk thlu a ni tih an rawn sawi a. Chuta riah chilh nghal tûr chuan kan inpuahchah ta chung chung a, ram chhuak rual dangte pawhin he silai ri thawm an hriat atang hian riah bûk lam hawi vekin an lo kawî tan ve bawk a.

Zanriah chhum hun lamah chuan kan irhmu khawm ta vek a, chaw kan fâk a, sai ruang riah chilh tûr chuan Teirei mawng lam kan zawh ta a, Khuangthli-bûkte kal pel zêlin Tuinghalêng phai kan pan a, mual dung thui fê kan zawh hnuah chuan sai ruang chu a lo mu ta bul mai a, a bulah kan innghat a. Sa channa tûr luhkapui zau tak kan han siam phawt a, a dawtah a rêpna tûr rap, hlam riat vêla sei, chhak lam leh thlang lam atarga sarêp leh phâk tawka zau vin kan han siam leh a, hetih lai hian athenin sa chan hna an lo bei tan mêk a.

Sai sa chan hi a awlâi lo hle mai. A vun hi inchi khat laia chha a ni a, a ruang chhip zawn lai a lo ni bawk a, pa narân tân chuan a chung a lawn kai ngawt pawh thil awlsam a ni lo. Sai lian pâwl deuh chu a nawn ngawt pawh sôm ruklai a tling a ni. A vun chu chem lu ki hriam takin a thiingin kan han kik pawp phawt a; mau chang zumin sah pawh leh sah pawh chu kan thil zawm a, kan pawt fân vaka a vun chu kan hlai ta a ni. Chutia han hlai tawh hnu chuan a sa chu kan zai thla thei ta a; sakhi bung tia lek lek hian a

tihlawm kan theh thla ta mial mial mai a ni, Tin, a tihrawl lian pui pui chu a hauai dawh zawlah kan chan darh a, hrang khat lek leka chan sawm chu rap sei pui maiah khan kan vawm kai ta zung zung a, insi dalin, chhah hlei awm lovin kan dah a, rap sei pui mai hnuaiah a tluanin mei kan chhem a, kan ur ta tluk tluk mai a.

Sai kawchhong chu in rin ang a ni kher lo vang. Pumpui a nei lo va, ril lian bik lai chauh a nei a; tin, a ril hmun thenkatah chuan vual nung lian fe fe hi a lo awmkhawm rem rum thin a, chu chu a kaw chhia an ti mai thin.

Sai sa chan zawh hnu, tlai reih rawilah zanriah kan han ei a, zanriah ei khamah chuan saisa urna tur mau thing pu turin thalai lam kan kal ta sung sung a, zanlai tleng zanin mau thing kan pu a, upa lamin an lo phel a, sa repna hnua tluan chuan mei an tuah alh sen zuai zuai mai a. Mau thing put hawn apianga ei turin sai sa ti tna lai kha tulin kan thil a, thuk hnaih tawkah kan sawh bui fur mai a, kan zarzo tum sakei lah n hriat phak lekah hian thawm a lo nei ve reng bawh a, intihthaih leh intihnat tum a awm lo bawh a, kan ingaihsak hman lo a ni ber mai; kan tin-san hnua kan kuangbang ei nghakin mei eng bakah a kuttum a lo liak ve mai mai rih a ni ber awm e. Tlaivara tuah khawp thing kan fawm hnua sarapna thuk bulah mut hmun kan rem a, mu chungin mau thing chu kan chhawm

zêl a, sa hem hmin kan thial reng bawk a. Sa chu kan ur tlaivâr a, khau a var meuh chuan sai puitling sa pawh pachang 20 tling lo phurh tâwk zeta zâng chauh a lo ni ta.

Mahni leng leng tûrin bawmrang kan tah ta a; mahni chan theuh chu zo tawkin kan phur a; hlim takin kan haw ta a. Tûn tumah hi chuan sazuk leh sai kan kap a nih chu. Sai lute chu a lian si a, hawn theih ni hek lo, sazuk lu kan hawn a, kan sa hawn zawng zawng pawh chu "zukpui sa" tih vek a ni.

Kawtchhuah hla tâwk reih rawih atangin pasalthain hlado an han chham ta vang vang mai a, tâng an han thir a; chutah zet chuan in lam nunauhovin an lo hria a. Awm ngaih-na hre tawh hek lo, ram lamah ram chhuak hmuak tûrin apui anawin an lo tlân a, a then-in thingpui an rawn khai a, hlim takin kan inchnâwk ta a ni.

Pasaltha zînga ram chhuak ve ta chu, a kaptu ni lo mah ila, tawng a nuam ve hle a ni. Hetiang hun hi tawn fuh a har hle a, khang laia kan thiante pawh kha a tam zâwkin mual an liam zo ta.

Hetianga ram chhuak hlawhtling an awm châng hi chuan, thenawm khawvêng kal ve lote kha sarêp inhleh den den a ni a, tûl hnih tûl thum laia rep ve tûr dawn chang a awm fo a ni. Hei hi hmân lai atanga Mizo khawtlâng nuna thil hlu tak pakhat a ni a, khatiang hun kha Mizoram hian tawng leh ang i maw ! Tûn-ah chuan sai ram chhuah thu kan zo ta.

Hmân lai chuan Mizoramah hian Samak pawh a cheng ve fo va, tûnah crawh zawng samak chên duhna tâwk ngawpui a awm tawh lo va, an himna tûrin rain reh a awm tawh bawk lo va, thangthar tân samak hmuh tur a awm dâwn ta lo a ni. Sa huan tha deuhthe kan neih theih hunah erawh chuan kan la nei ve leh ang chu. Samak hi, samak tih takah a mak hle mai. Hmân lain Mizo pi pute chuan samak hi ramsa haisâr tak niin an sawi thin a, an han kah thluk hian a ruang hnaih hauh loh tûr a ni; a khu vut vut a, chu mi hip luh chuan thihna hial pawh thleng theiin an ring. Tin, a thusen hi a ral thei lo va, lei chhûng rilah a lut a, a khal a, kum tam tak chhûng a awm reng; tin a ni an ti bawk. Chuvângin Mizoramah pawh tûn hma kum 60 dâwn laia an kahna hmunahte khân lei lain samak thisen khal an la zawng fo awm e. Natna chi tam tak tân damdâwi tha tak a ni an ti.

He lehkhabu ziaktu ngei pawh hian tûn hma kum 50 vêl laiah khân pumna damdâwi atân samak vun rawhmuï a ei tawh a ni. Tin, tûn lain phai ram lam Sahuana an samak khawite chu a zun lain sîmdâwn nan an hmang bawk a. Gauhati sahuana pawh samak zun pava khat (250 ml) Rs.2—12 in an hralh thin.

Samak hi ki pahnih nei chi leh pakhat nei chi a awm. Samak ki hi a man a to hle a, Kg. khat, Rs. 10,000/—(sing khat) lain an hralh thin awm e. Damdâwi atân an hmang thin an ti. Samak a makna tak pakhat chu a kal

tawhnaah chuan ngil taka kal chi a ni. Thing-luangte hi a hel ve mai mai lo va, a phur kanga a hnuaiah a lut tlang thin a ni an ti. A hetih avâng hian a notê pawh thingluangin a delh hlum sak thin a, chuvâng chuan an pung thei lo a ni, an ti.

Mizoramah hian ramsa humhalh hi a tûl ta ngawt mai, chuti lo chuan, kan ram min luah mawipuitute hi an rêm thuai dâwnin a lang. Hnam fîngte chuan an rama ramsa te, savate hi an khawi ang maiin an duat a; an entawn tlâk hle a ni. Kum 1970 August thlaa khawvêl hmun tina tui a len chiam lai khân, Australia ramah pawh tui a lian ve a, Murray lui lian chuan Burma ngawruiah, acres 71,000 laia zauvah chuan ramsa chi hrang hrang, Emmu te, Kangkaroo-te leh sa dang te, a dang khawm chiam mai a, tui lian hual chhângah chaw nei lovin an tang thup mai a, Australia rama ran vulh mite chuan an ran chaw atâna an hnim khêk, têl lian pui pui 600 leh wheat ip 60 an thawh khawm a, ramsa humhalhtu pâwl (wild life officials) hmangin chung ramsa tam mang-angte chu chaw an hlân a ni. Hei hi mihring in ramsate laka a tih tûr dik tak a ni. Bible chuan," Thil siam zawng zawngte ngei pawh chu, chhiatna bâwih ata tih chhuahin an awm ang a, Pathian fate zalênna-ken tel chu, thil siam zawng zawngten a zar án zo ve tûr chu a ni.

Ramsa humhalhna hmun bik (Wild Life Sanctuary) te hi mi ramah chuan a awm thliah thluah a, chung enkawl nân chuan sîm tam

tak an seng thin a. Keinín sakei lu man tēl phēt kan tum lai hian mi ramah chuan sakei tihlum chu lung ina khung emaw, tangka tam tak chawitir hial emaw an ni zawk.

Tin, ramsate hian mihring hi an hlau hle emaw kan ti a, chuti chu a lo ni vek hauh lo mai; kan mitmeiah hian tihnat duhna an hmuh thin avâng chauh hian min lo hlau a ni. Chu mi dikzia tihian nân chuan hêngte hi han sawi ila Ramsa hi, sakei emaw, chinghnia emaw laka a mangan takzet chuan mihring awmna lam a pan zèl zawk a ni. Kùm 1964 vèl lai kha a ni ta'ng; ni khat chu Chhawrtui khuaah khian ram atangin thuro hi mutên arawn um kawî zawr zawr mai a, a man lek lek thin a, nakin-ah chuan Pn Lalzâpa inah a thlawk lût ta ngawt mai a, ani lo hmu reng chuan, "Lo haw rawh, lo haw rawh, thlaplâng rêng rêng suh" tîn a lo la a, tâl rêng rêng a tum lo a, a kutah chuan a awm hle hle mai a; nakinah chuan paikawng-in a khuh a, duh tâwka a ei tûrin bulfaî a hui a, puar takin a ei a. Khua a lo tlailam chuan, Pu Lalzâpa chuan, "Khai le, hei i mut a hun dawn tawh a, i in leh lovah va riak leh ta la, tûnah zawng eng mah hlauh tûr a awm tawh lo ve, tûn hnuaah pawh hlauh i neih phawt chuan, minrawn zawng nal nal ang che; hetah i pu, engmah hlau lo ka awm hi," tîn tawngkam tha takin a chhuah leh ta a. Mizo zingah hetinga rilru pu kan lo nei hi chhuan-awm ka ti hle mai.

Mission Vêngthlangah pawh hian mi pakhat

in Hauhuk a khawi a, a pi chuan ni tinin a awm tain a. Hauhuk chuan hlah a neih apiangan a pi hnênah a tlan var thin a, a pi awm nghengin a biru thin. Mihring angin a hritlang ve thei a, a hahchhiau va, a khua te a sik a, a pi hnênah pangchang takin, a pi mal-chung lukhamin a mu a, a rum hlat hlat thin. A chang chuan tap ve ni awm takin a ngik faih fain thin. Tin, mihring ang bawkin naute duhn pawh a nei ve hle mai. Vawikhat chu he hauhuk hian mi naute puak lai, puana an lukhup hi a hmu a. zawitên a keu va, a biangah a va fâwp a, a khuh leh ta mai a; a mak kan ti hle. Hengte hi zirtir avânga ti a ni lo va, mihring zingah a chêng a, ama rilru puak chhuak ngau a chhua leh a tha hriatna neih ang chin hmangin hetiangin a ti thei a ni. Ke pannih chauhvîn thu tak tak a kal thei a, thinga a chetla han fak chuan a uang ve thei êm êm a ni. Thil han pêkin a lâwmzia a tilang thei bawk. Infiam a ngaina a, naupang-nên infiam nuam a ti a; tidundahtute chungah a lungawi lohzia a tilang thiam hie bawk. Hêng ramsate han hmuh hian an zahawm hle mai. Kemi ngah ngawt ai hi chuan, mihringah hian beiseina an lo nei sâng zâwk daihin a lang.

Kum 60 lek chung hian kan rama ramsa lian deuhte hi a lo vâng ta hle a, a la awm chhunte hi humhalh tha ve thei ila a va tha dawn ên ! Hêng — sai, (samak zawng kan nei ta lo) ramsial, sazuk, sathâr, zâmpfu, hauhuk, ngaubuang, saphu, sabuai, vapual, chingpirinu, chhimbuk lian sialki nei (ungau— a hrâm thin

hi) vaâwk, vavû, varihaw, vakul, koro (hei hi sava hlim thei ber an ni) saphai.

Ramsa humhalh thu hi sawrkârin khapna leh thupêk nei mah se, mitin dân leh thupêk zawm kawnga kan rinawm hmasak loh chuan, hlawhtlinna a awm thei lo. Mî ramah engtunge ramsa an humhalh that theih, kan tih chuan mî mal tin hi sawrkâr dân siam lakah anmah-ni chauhva an awm pawhin an lo rinawm tlat mai thin a lo ni.

Pu Pasena chuan sâp rama a awm laia a pu fapa Mostin Lewis nêen sa pêla an ran vah thu a sawi ka la hrereng a. Mostin Lewis nêen an ram vak a, sazupui te, ram vara'k te hi an zawng thin a. Sazupui ram tla an va phâwk ta a, (sazupui chu sâpho sa duhzâwng tak a ni) an han kah dawn chuan sazupui chu thirlênin a lo dang ta a, a awk ta chat chat mai a. Pu Pasen chuan, "Kap rawh, kap rawh," a ti a, mahse Mostin Lewis chuan, "A tang mangang a nih saw, kan kah chuan ka pa a lâwm lo vang," a ti tlat mai a. A tlân chhuah huna kâp tûrin a in ring a, mahse a han tal chhuah meuh chuan an kâp leh hman ta si lova an hlawhchham phah ta a ni. Hetiang hian ram puitling zâwkah chuan nu leh paten an fate hnenah khawtlâng dân leh thupêk zawm tûrin an zirtîr a, an fate chu nu leh pate thu zirtîr zawm tûrin an rinawm leh a; ram nuam a lo awm ta thin a ni. Chutiang chuan ti ve thei ila kan ram chu ram nuam hmingthang a ni ang a, keini pawh kan hlim zâwk ang. Kan

ram timawitu ramsate i humhalh tha deuh deuh ang u.

V. LEI CHHUNGA SUM SIKTUI AL :

Mizo pi puten phaiah mi dang an awm tih an hriat hma dah aţang tawhin Mizoram hian a chhunga chēngte chawm nān chi tui al nēn a lo nghāk reng tawh a ni. Chi lui hlutzia hi kan la hre deuh deuh dāwn a, kan ram ei sen loh chi tui al chu a thlāwnin a luang ral reng a ni. Mizorama chite hi vai chi pangngai, awrpuar vēng thei lo chi ang hi a ni io va, awrpuar dā dāwi an ni zāwk. Chuvāngin hmasang aţangin awrpuar damdāwi atān hmang a, an hlaah pawh —

Awr puar chu lengi i hlau em ni ?

Dap chi kual khung lallai runah kan leng e,

A hnaiin hnai lo ve awr puar zawng; an lo ti zuk nia.

Mizoramah hian chi tui a tam mai; chúng zīngah chuan hēngte hi a hmingthang deuh deuhthe chu a ni :—

1) **DAP CHI :** Tut lui thlangah, Phailēng ram leh Dāmpui ram inkārah Dāp lui kamah a awm a. Tuipuibari panna lamlian atangin hnaitē a ni. Mizorama chi tui hmingthang ber a ni a, hmān lai chuan khaw hla tak tak aţangin chi seh lākna berah an hmang t̄hin. A tui hi awr puarin a ngeih avāngin, a vėl khua-

ten an teng fo thin a, a tui pawhin an chawî thin. A tui chu an lum a, tlem tlênun an in thin a ni.

2) **HMAWNGZAWL CHI** : Aidezâwl ramah khian, Hmawngzawl an tih ramah chi tui a awm a. Hman lai chuan hla tak atângin an rawn teng thin a; a tui pawh a al hle. Tnâlah chuan a lui dung chu a chi rêvin a vâ uar thin a. A chi tui hi bullutin a tlân huai huai thin. Mizoram atanga ten phâkah Hnahlan ram ep Burma ram chhûngah Dârkhai chi leh Chivu a awm bawk.

3) **BAWNG CHI** : Hriangtlâng leh Siallukawt inkâra Tuisang fintu kawrtêah **Bawng chi** a awm. Hmân lai chuan an teng huai huai thin. Awrpuarin a ngeih avângin an ngaisâng hle.

4) **CHITE** : Rawpu ramah, Aizâwl leh Lunglei inkâr kawng lamah Chite luih chite an tih chu a awm bawk a; vai chi awm hna chuan chhim phei khaw tam tak rin bêr a ni.

Hêng lo pawh hi sih tui al leh chi tui sawi tûr chu a la tam mai. Chuvângin Mizoram lei chhûng rilah hian chi lung lian pui pui a awm a rinawm.

Tûnah chuan chi tui chi a siam dân (chi-ten dân) lo sawi tawh ila, a tûl huna kan thawh nghâl theih nân. Tûna ka chi ten dân sawi tûr hi, Dâp chi khura an tih dân a ni.

Khai le, chi teng tûrin i riak lut ang aw !
Chi chhuan khang hmaa chhuan kang lâwk

nân bêt lian pui pui, Tawmkai bêt aia tẻ lo kan hawh khawm tữ a ni ang. Tawmkai bêt tih hian a len lamah bithlah chin a nei a, a lai kiara khâpruk chin chunglam hi a ni a. Khâpruk chia hawh atân bêla chhiar chin a nih avângin 'Tawmkai' an ti a ni. Kan bêt hawh chuen man a nei ve vek tữ a ni. Chutiang bêt lian chu 10 lai reih kan tum ang chu. Tin, buhfai zân 5 riak tal kan keng tữ a ni. Thawhtanniin kan riak lut ang a, Inrinniin kan hawng hman hrâm ang.

Riahluh ni: Chi khura kan riah luh n chuan riah bủk kan sả phawt ang a, a awlsan thei ang berin sethlamin kan sả duai mai ang. Tin, chi tui chu kan chi tenna thuk, Hâr nẻr a inhlat deuh avângin chi tui chhủn khawmna khur Hâr bulah kan sảm tữ a ni a; lei khu kảwng thleng dảwn laia thủkin kan sảm ang a, chu chu "Rủm" an ti a ni. Tin, chi tu chhuanna tữ buatsaih a ngai ngẻl bawk.

Har— Chi tui chhuan kangna tữrin hả thlủr thum sảm a ngai a, thlủr khat sei zawn chu kan bẻt neih chhuan theih tảwk dảna e tữ a ni a. Bẻt kan ngah deuh chuan hlan hnih laia sei thỉau pawh a ni mai thei e. H hâr pathum thlủr hi hâr khata ngaih a ni pheikhawk bun khatah pahnih a awm lo the lo ang hi a ni. Kan la hre zẻl ang.

Har hmasa ber (Har khatna an ti bawk)
Hlam hnih vẻla seiin, thing hringin sảm tẻ a ni. Thing chu a dung zảwngin kham phav tữ a ni a. Kan bẻt chhuan tữ rem tảwki

a inkar zelah thingtuai hring bâwk avâng tan zawngin kham leh zêl tûr a ni. Tin, chu thuk seipui mai chu kan thing kham lang lo lêkin hlum tihban “Haibuan” an tih chuan bêl chhuan tlar hnuah zut phui vek tûr a ni. Hâr tawpa mei khu chhúahna túrah chauh lo chuan mei khu emaw a alh emaw a chhuak rêng rêng tûr a ni lo. He hâr zutna tûr Haibuan hi chi tuiat tihai, suka ngûn taka den ban a ni tûr a ni; chu chu a that bik avângin lungtête pawh an pawh thin.

Hâr tlar hmasa bera an bêl chhuantlarah chuan chi tui kha an chhuang so ta bulh bulh mai a, a al ta sawt a, chutih hun lai chu “chi tui sawi” an ti a, hâr tlar hmasa ber chu “chi tui sawi hâr” a nih chu. A bêl chu “Tui lum bel” an ti a ni.

Har hmasa ber : Hâr siam dân chu hâr khat-na ang chiaha siam tûr a ni. Hâr khatna hrul chiaha siam tûr a ni. A chhan chu hâr khat-na tui kha duh ang taka sawi a nih hnuah hâr hnihna bêlah hian dah luh tûr a nih vâng a ni. Heta bêl chhuan hi chu, “Al bel” an ti. Tui lum bêl atanga an rawn chhûn luh kha hetah hian chhuan kang tûrin meilin an ur ta vut vut mai a, chia a chan hma chuan chhuan rêng tûr a ni. Hetah zet hi chuan bêl pawh a rim tawh kher mai. Chi hmêl a lan leh lan

loh, chi teng thang mi thiam khân an en vat vat mai a, chhûn zân zawmin chaw! miah lovin chhûna thawk leh zâna thawk an ipsiam a, an ur teng thin. Tûnah chuan chi hmêl a lo lang ta, a chawhna fianah chi a lo kai ta that that mai. Engnge tih leh tûr ?

Hâr thumna : He hâr hi chu bêl tereuh tê tê, tam tak chhuanna tûr a nih avângin hmun zau deuh awhin khawithlâr ang chuka tih kuak hâr siam tûr a ni. Chuta bêl chhuan tûr chu "Chite bel" tih a ni a. He ehite bêl hi, Hâr-buan hlum den ban tha tak atanga siam tûr a ni a. Bêl kum narân maia siam tûr anih avângin chi kg ½ lek lek tih kang theihna tâwk tûr ngaihtuahin thing tan bial zuih. deuhvin bêl chu an siam zung zung mai a, an han tiro tha a; hâr thumnaa chuan an chhuang ta dul mai a. Chutah le, hâr hnihnâa chi hmêl lo lang tawh, chi tui kang tûr kha an dah lût ta zung zung a.

Hâr danga thing an tuah ang bawh khân an han ur veleh a, chi tui kang tûr chu kurtai kang tûr ang chiah hian a phul suah suah a. Chu mi phul ven nân chuan chhawhchhi den dip an pâl ran mai a, a liam tûr kha an han theh zeuh va, a reh zel mai a; rei lo tēah chi khawn a lo chang ta a ni. A tirah chuan a

la nem hle a, chutih lai chuan, ‘Chi hmai i hnawih ang,’ an ti a, chi khaltir chung lam chu rawthing tang kualin an huhi hiau biau va, mam tha tâwka an siam hnua, bəl atangin an la chhuak a, vaiza hnahin emaw an tuam a, “Chi rap,” an tihah chuan an ur chang ta thin a ni,

Hâr siamna thing hring Haibuana an han zût kha, “Chawm bun,” an ti a. Kan hâr kha chawm bun rawh u, an tih chuan, kan hâr siamna thing kha, chirhin zut rawh u, tihna ang a nih chu.

Chi tui vawi khat chhuan tikhal tûrin ni khat leh zân khat, mar pâta mei tuah a ngai a ni.

Hetianga ti hian kan pute chuan vai chi ngai lovin an khawtlâng an lo chawm thin a ni. Dap chi tui khu a tam avângin hâr 100 a chawm zo an ti thin a ni. Tin, a tui al dân (salinity) chu 1.10 % vêl a ni a. Tufînriat tui al dân tlângpui hmun thuma then hmunkhat (4) vêl a ni.

V. A CHHUNGA MI CHENGTE MAWINA

A chhûnga mi chêngte mawina chu kawng hrang hrangin lo thliar ta ila—

1) **Rinawmna** : Mizote hi mi rinawm tak tak kan ni, kan han tih lai hian thenkhat chuan, chuti chu a ni thei dawn em ni ? Mi rinawm lo tam tak kan awm si a, hêngte hi mi rinawmah kan ngai em ni ang ? tiin min zawt lêt ngei ang. A dik hle bawk e. Hnam tin zingah hian mi rinawm lo, bum hmang, rûk hmang, dawt sawi hmang chu an awm vek a, sualna hi chu a inthuhmun tlang hle mai; sual dân erawh chu a inchen lo hle thung a, hnam khat zingah rau rau pawh mi sual engemaw zât awm mah se, a hnam pumpui thlîrin mi rinawma ngaih tlat an awm a, hnam thenkhat zingah chuan mi tha tak tak leh rinawm tak tam tak awm mahsela hnam rinawm lo leh rûk hmang hnama ngaih tlatna a awm leh bawk a. Khawvêlah hian fel famkim hnam an awm rêng rêng lo va, huaisen vek hnam pawh an awm bawk hek lo, mahse tehna tlangpui a awm a, chu chu a chhûnga mite tehna leh a pawn lam atanga tehtute tehna atangin lâk khawm a ni ber a ni.

Hmasâng atangin Mizoram timawitu chu a chhûnga mi chêngte kan ni thin a. Hmân laia Mizo chanchin chhinchhiahtute chuan Mizoram an hmuh dân chuan, mi an rinawm a, an huaisen a, kawm an nuam a, mitin tân thian tha tak an ni, an ti thin. Chutih lai chuan thing-

tlâng lama chêngte chuan an in an kal bosan dâwn pawhin tala-in an kalh ngai lo va, thing-fâkin an kawngkhâr an do mai a, an duh tâwk êm êm thîn a ni. Hetianga mûn an kawngkhâr an lo do chuan, tamahin luhluih tumin an hawng tawh ngai lo. Tûn thleng hian thing-tlâng hmun thenkhatah.chuan an la ti âwm e.

Thenkhatin kan thenawm mi rinawm lo kan tawn fuh avângtein Mizo zawng zawng rinawm lovah sawi kan duh mai thîn a, hetih lai hian pawn lam aţanga min thlirtute mit hmuhah kan hnam zepui lan dân chu a lo lang thîn a. Chûng aţanga a lan dân chuan, Mizote hi rintlâkah an ngai tih a lang hle a ni. Indopui I-naa Mizo tlangvâl 2,000 hnam tin zînga an zûk tel ve tûm pawh khân, an hotu Sâp officer-te khân mi rinawm tak niin an hria a, an duhsak hle a, hnam dangte nên an intihbui tûm pawhin Mizo thu chu thu dik tak a nih-zia an hre thîn a ni. Mahni hnam insitna hi a na thîn a, keinin engmah lova kan inngaih aiin hnam dang hian Mizote hi min ring zâwk a ni 'âwm mang e tih tûrin thil a awm châng a tam mai,

Vawi khat chu ka vai lem chan laiin (sipai tapan lai December ni 25, 1945) rêlin kan zin a. Kulaura Rail Station-ah khuan (tûnah chuan Bangladesh-ramah a tel ta) rêl a inthlâk dâwn

a, bungrua kan la chhuak a, rêl lo thleng tûr
 nghâkin kan chawl a. Chutih lai chuan ka bula
 vai sipai pakhat chuan, "Ka thian, ka bungrua
 hi mìn lo en sak la, chaw ka va ei ang e," a ti
 a. A bungrua chu ka kutah a dah a, a kal
 ta dah mai a. Kan inhre ngai si lo va, a
 hmuh pawh kan la inhmua ngai bawh si lo va;
 chu lo rengah pawh, kan kangah a vai pui dang
 a rawn kalpuite an awm tho si a, mi rin dân
 êm êm chu mak ka ti hle a; kei pawh chuan
 rinawm takin ka lo enkawl sak ve ta mai bawh
 a. He thil hi chu han sawi tham pawh a ni
 lo zawk a, keima chungah thil thleng, ka lo
 hriat chian anih vâng maia sawi ka ni a, mi
 tam takin hêng aia chhuan tlak tak tak sawi
 tûr an ngahin ka ring.

Tin, Mizo hnam pum tan chhuah tlak tak
 mai lô th'eng chu i han sawi teh ang. Sâp
 ram lam mai, missionary-te India ram atangin
 an haw dawn a; an hniak hnung rawn zui tûr
 leh an mawhpurhna chelh tûrin kan Mizo
 I.A.S. pachal, India sawrkârah pawh hna lian
 chelh mên leh kai sâng tûra an dah mên Pu
 C. Lalrema leh Pu Lalchuanliana te, tahawh
 tak meuhva an han ngên tlak mai khân Mizo
 mize tlangpui lan dân a tiehlang hlein ka hria
 a; Mizo hnam tan an chhuanawm ngawt mai.
 Tin, Mizoram buai tantirh 1966-a tlan chhiat
 lai pawh khân Chotelai Seth chuan an tangka,

thingrem khat tlata an bilh chu, an mite leh Vai, Silchar lama tlanchhe dang an tam vei nê, an thenawmpa, Upa Lalrinliana Silchar kal tûr zûk han thawngawt mai bawk a. Him tak maia a han thlen a, a han hlan thei ta mai chu mak an tiin, hahipin an sawi a ni. Eng vâng nge? Mizo a nih vâng a ni mai lâwm ni? A va chhuanawm êm! Hnam dang tihdân zirin kan rinawmna hi i phat an lul lo vâng u. “Mizo a ni, a tidik ang” tih hlawn zêl i tum ang u.

2) **Huaisenna** : Mizo hnam hi hnam huaisen tak kan ni a; kan thlahtute atang rêngin indo mi, indo thiam, huaisen tak kan ni. Kan tlem êm avâng hian khawvêl hriatah kan lang tham lo chauh zâwk a ni. Indo hrât mi an nih en-tîr tûr chuan an khawsakna kan hmuh theh zînga han hla ber chu Khampat kulh a ni a. Chuta an kulh siamte han hmuh chuan an vêl mite tan pawh tûn thlenga ngaih pawimawh thamin hna an thawk a ni. Hnam huaisente tih thîp dân angin “Hnam Thuthlung” an siam a; an thuthlung chham hnan bûngpui phei chu tûn thlengin kawliho pawhin an la zah êm êm a ni.

Hetiang hian Thuthlung an chham a — “He bûngpui zârin lei a khawih hunah kan lo kir leh ang” tiin. He Thuthlung hi Kawl puithiam-

ho hriatpui niin an sawi bawh. Tûn hma kum 50 vêl lai tawbawh khân chu bûng tang chuan lei a lo khawih ta ngei a. Chutah a vêla Kâwlhote chuan. "Luseiho an lo kir leh dâwn, an bûng ph'n zârin lei a khawih ta," an ti a, an kiansan ta sung sung a ni tiin an sawi thin. Kan thiahtute lo sawi lawk ang ngei chuan bûngpui zârin lei a khawih hnu chuan Mizo an pên lut tan leh ta a. He bûng bul ngeia han inngnat hmâsa ber zînga mi pakhat, Pu Kapthuama chuan, "A bula pawnthuah kan han nghah ni chuan, bûng kung ziding ber chu a lo thu tawh a, a thiak hlim a la ni nghe nghe a, a hnah a uai sul chauh a lo ni, a zâr aţang-a kung hran insiam (a tiangte) crawhchu a la ding zêl," tiin a sawi a. He a pêng la ding zêl hnah hi ka kawh a, Aizawl Museum (Thilhlui dahkhâwmna in-ah) hmuh theih a ni ang. Mizo thuthlung hriatpuitu hnah ngei a nih avângin a' ngaihsân awm êm êm a ni. He-tianga Thuthlung, thangtharte bawhzui leh tur siam hi, hnâm kawhhsen leh sakhaw mi chin dân a ni.

Mizoramah hnâm hlang tak leh tawng pakhat chauh hmanga Vai len thlenga kan lo la awm thei te kha, kan thiahtute huaisen vâng a ni a; hnâm thên khatiang, mahni hnâm indo ve fo si mahni ram ngei neia kan la awm kha kan

pasalthaten huaissen tak leh chhel taka Mizo hnam hi an lo vawn him vang chauh a ni.

British hnuaia kan awm hnuaah pawh sawr-kar sipaiahte kan tang a, Mizo sipai tanna pawl chu a huaissen pawl an ni ve zel a. Kan tlêm tham êm a, Mizo sipai sing li sing nga tal hi chu awm ve thei ila, mahni hmazawn chu kan su awng thei hle zel ang tih a rinawm. India Hmâr Chhak ramah hian Mizo hnam kan tlêm ber a, sipai hnaah erawh chuan a lang ber kan ni ang e, ti ila kan ti sual lovang.

Indopui II-naah kbân khawvêla hnam huaisen bera an ngaih Japan râl kha kan dep a ni a; Mizoramah an lo lut zauh zauh tawh a; chutih lai chuan, Mizo tlangvâl, sipai atân an thlan bang (an huat thu ni suh sela) infawk-khawmin Lushai Scouts (Ral hmatâwng sipai) an din a; Burma sipai thênkhat leh British officers tlêmin an ho va, sipai rualpui hma-thehah an han tang a, Japanhovin Lushai Scout-hovin hma an hruai tih an hriat chuan an lo zâm ve êm êm a. Kan Mizo tlangvalte ât vângah chuan kan puh phal bik lo vang a; an Mizo nihna dik tak an han chhuah ta mai a. Japan sipai taphmunte chu ram pik pawh ni sek sek, an dâi bawrh bawrh zel mai, chutiang taka ti ngam chu Japan hlaah zawng tak a lo ni a; an vânnêih asiâmin thi leh hliam awm

mang lovin, an hma zâwna Japan râl chu tha-
hnem tak thatin an um chhuak fai vek a ni.

Japan-ho chuan Lushai Scouts-ho huaisenzia
chu mak an ti hle mai. Lushai Scouts-ho
zînga officer thenkhat pawhin huaisen tangka-
pui tha, Military Cross an hmu nghe nghe a,
chûng zînga officer pakhat chu, Jemadar Than-
thianga, Tạnhril khuah mi a ni a, tûnah chuan
Luangmual khuah a awm a, Presbyterian
Kohhran upa a ni ta.

He indopui lai vèk hian, Mizo sipai ten hna
an thawh that vang a ni nai thei a, an huai-
senzia khân hmêlma thinlung hnehna thûk tak
a neihthîr vâng a ni mai thei a, sipai rual lian
pâwl khat hmîngah chuan, "Lushai Brigade"
tih a awm a, an zîngah vawî khat chu ka lêng
lût a, Mizo tawnga biak tûr an vang hle a ni.
An Brigade hmîng vang han hna thawk tha
pâwl tak an ni nghe nghe a ni.

Kan Mizo pasaltha tawngkam mawi leh hriat-
reng tlakte kha i han târ lang hlek teh ang :

Taitesena chuan," Tlân chhiat nan ke ka pu
lo, a ti thlawt mai a. A thian, sakei bawhbeh
lai chhanin a nun a chhan ta a ni. Khuangchêra
chuan, "Mihring ka hlau lo va, silai mu erawh
hi cho ka hlau va, mahse ka hmu thei dawn si
lo va, hmu thei loh chu han hlauh ngaihua

ka hre lo," a ti a. A thian chhan avāngin rāl kutah a thi ve ta. Pu Lalchhinga (Pu Lalhmuaka pa) chuan," Ka thenawmah tanpui ngai thawm hrerengin ka ngawi mai thei dawn em ni?" a ti a. A thenawm tuaina rāpthlak tak mai chu a beng dai thei ta.

Huaisenna hi kawng hnihin a kal thei a; mi dang tân phurrit siam zāwngin a huar theih a; hetiang hi chu pasalṭhate huaisennaah an ngai ngai lova; mi kawlhse, mi tawrawt, mi nurāwng an ti zāwk a ni.

Huaisenna dik tak chuan, thenawm khawvêng a tithlamuang a, chhan ngai a chhan a, thudik a tan ngam a, a thiam lohnaah thiam lo chan a chang ngam bawc thin. Mi hetiang hi pasalṭha dik tak an ni. Mizoramah hian pasalṭha dik tak kan han târ lan tâk ang hi tam tak kan mamawh a ni. Chutiang mite chu an ni, hla phuah thiam pu Rokungan -

Kan pi kan pu mihuaite,

Dan tha kha mawi kan ti;

Thian chhan thih an ngam fo thin,

An hming a thang bawc si; a lo tih kha a ni.

Pasalṭha dik takte hi, Mizoram pārmaui an ni a; Saron phâia Lili pār vul ang an ni.

Tlawmngaihna : Mizovin Tlawmngaihna kan han tih ang tak hi chuan saptawngah pawh tlawm-

ngaihna tihna tak hi chu a awm lo, zûk han ti a ! Mizo rilruah chuan a Chiang ngah iar si a. Mizo hnam pianpui a ni. Hnim hlingneite chu awm lo sela chuan Mizoram chu Tlawmngaihna pâr chul ngai lovin a vûl reng tûr a ni a; hnim hlingnei to ve theihna rama kan chên avâng hian hnim hlingnei thlawh fai hna chu thangtharte kutah a awm.

Mizo tlawmngaihna hi hre thiam lo tân chuan a âthlâk hle mai; tûn lai thangtharte hian kan hre thiam lo sâwt hle nghe nghe a, hnam dang mitin kan thlir ve ta em ni aw, tih tûr a ni. Mizo hmân lai mite chuan, “Thu khuh” kan tih hi an ching hle a; tlangvâl zualkova an kaltîr te hian ‘a thi’ ti ngawta sawi ai chuan’ a na zual e’ an tihîr zâwk thin a, chu chuan a lo tuartu tân a ziaawm hret zawk mai thei tih an hriat avâng leh chutiang tak chuan lo dawngsawng rih sela an duhsak zâwk vang a ni. Kan hrilh tûrte athuin hei hi a tha zawk fo vang. Tin, thil tam takah chuan a ni taka sawi aiin thu khuh taka sawi hian mi a tipachang thei êm êm zâwk bawk a ni.

Entîr nân Riltam tak hnênah, “I ril a tam em ? hei chhang i ei duh lâwm ni ? an han ti

a. Mizo tih dân dik tak chuan “A tâm lo ve, ka ei chhak lo ve, ei zawk rawh u,” a ti mai ang. Engatinge tâm reng si tâm lo, a tih? A ei duh reng si, engatinge ka ei chhak lo ve a tih? Hei hi Mizo tlawmngaihna, Mizo vêk lo chuan an hriatthiam ngai rêng rêng loh tûr a ni. Mizo tlawmngaihna dik tak chuan, mi dang a duhsak zawk thin a ni. Tin, chu lovah, mahni duh ang leh nih dân ang ang sawi chhuak phawng phawng mi hi, Mizo rilru tak chuan a ngaisâng lêm lo. Min a mamawh leh an thil tihsak theih chu mi dangte bengvâr leh ngaihdân anga an tih tûrah an dah zawk ni âwm tak a ni. Heta tang hian alâwm, nun dân mawi, mi bengvâr, mi ningkhawng hriat leh hriat loh a lo lan chhuah tak thin ni.

Mizo nula pakhatin in a lo ngâk a, mikhual a lo kal a, nula inngâk inah chuan a chawl a, “Thingpui ka’n lum ang che u,” a ti a. Mikhualte chuan, “Kan chhak lo ve,” an ti tliar tliar a. Hnam dang bengah chuan, mikhualte chuan thingpui an in chhak lo, an tui pawh a hâl lo, an riltâm lo, a tâwk e, a tha e, tih chu a rik dân tûr a ni mai. Mizo nula dik tak tân erawh chuan, an lo kalna a hla hle a, an ril a tâm ang, an tui pawh a hâl ngei ang tih chu a ngaih dân a ni ta daih mai a; thingpui a lum ta sauh sauh a; thingpui so hmain

rapchung sira êm hlui ung kher khawr aţangin banre hmin,  ha tak tak th  r hnih th  r thum lai kha a rawn phawrh ta zung zung mai. Mikhualte kh  n balh  a an duh tih thu an sawi haub lo mai, thingpui pawh an ch  k loh thu an sawi ngei mai. A mak h  e mai ti rawh u. Mahse kha nula kh  n mikhualte ch  n a han inch  nt  rin. an tui a h    ang, an ril pawh a    m    ng tih kha a h  e thiam vek a, chuv  ngin th    t    a ti   theih apiang chu a ti ta thuai thuai mai a ni. Chu chu a ni Mizo tlawm-ngaih  na awmzia chu. A lo dawngsawngtu nula chu, nula bengv  r an tih chu a lo ni ve ta a ni. Hmangaih  nain hmangaih  na v   k a ph   t a; rinna chu thiltih tel lo chuan a famkim lo ang baw  k hian, Tlawmngaih  na tipuitling t   r leh ch   wm lian z   l t   rin Bengv  rna a pawimawh a, mi tlawmngaite baw  k hi mi bengv  r an ni     n. Chu chu Mizo nun, a thlarau lam taka tinu  mtu leh min tipumkhattu a ni.

Hnam dang, hetiang nun h  e thiam ve lo zing  h chuan h  a han thaw  kho    la, min han ch   hawk tum sela, kan la h    lo ve ti  n tlawm-ngaih  n han    ang der    la, a la h    lo, ch    hawk a duh lo, an ti mai a ni. Kan Mizo tlangv   l ram danga awmte pawhin an sawi fo      n a; mi hnam zing  h chuan th   ante hi han lai    la, min han ch    hawk d    n a, p    k ng    l mai loh

chuan, a la lai châk a ni an ti mai a, mi chhâwk an tum leh tawh lo, an ti thin a. Mizo tlawmngaih dân hre thiam lo tân chuan, Mizo chuan thlan lai an chak khawp mai te an ti mai thin an ti a ni.

Thukhuh tih thu chu han sawi zawm ta zêl ila, Mizo rilru dik tak pu lo tân chuan hriat thiam a va har dâwn'êm! Thanga chuan buh phur 50 lai a thar u, mahse a thianten "Thanga, buh engzat nge i thar" an ti a. Ani chuan, "Sawmnga vêl lêk a ni" a ti a. Thanga hian dâwt a sawi ringawt em ni le? Mizo ni lo thlirna aţang chuan, Thanga hian dâwt a sawi a ni. Mahse Mizo pângngai tân chuan a hriat sa mai; phur 50 phâng lo a nei tih a hriat mai a ni. Buh tehna tîn te hi a lo inang chiah lo va, atlinga sawi aia tlêm lo ni ta sela a zahthlâk hle ang. Chuvângin nei tama inngaia nei tam si lo nih âi chuan nei tlêma insawia lo neih tam chu a zahthlâk lo zâwk a ni. Mahni nih dân a chhuang zâwnga sawi fo mai nîh âi chuan, chhuan tlâk an nih lohzia sawi thin mite hi kan ngaisâng zâwk fo a ni. Bible pawhin, "Mjin fak che rawh se, nangma kâia ni lovin," a tih kha. Mi tlawmngai tak bulah chuan bengvâr chhuah hrâm thei ila a tha êm êm ang.

Tlawmngaihna leh Bengvârna inlâwm tawm

thiam ta'a hman hi Mizovin pì pu ro hlu, hnam dang hriat phâk loh kan chhawm a ni a, Mizo nun ram tinuamtu, hnam dang tihhmuh zawk tûr thil a ni e. Hnam dang nun dân mawi lote hnawlin tih dân tha leh mawi apiang i châwisâng zêl ang u.

4. Intanpui tawna : Mizoram tinuamtu tak pakhat chu, kan intanpui tawna hi a ni a, vâhsân lâk a lo hun a, thawk thei lo deuh pa hrisêl lo leh rual ban zo lo an lo awm a. In-khaichhuak ang u, an ti a, mahni lâina pawh ni chuang lovin thenawm khawvêng tlawmngai rual an pung khâwm a, hlawh pawh nei lovin, lo zo harte an han zawh sak ta mai a; Mizo nih ava tinuam êm ! In sa awm sela kan inpui tawn a; damlo tanpui ngai awm sela, nula leh tlangvâlin tlâivârin hun rei tak tak chhông an menpui a, thil tûl engkim an tih sak a; he-tianga inpuih tawna hi Chanchin Tha nên pawh a inmil chiah mai a ni.

Ni khat chu, Aizawl atanga Sairang panna lamliana ka kal laiin hla taka tlangval rual mi zâwn lo kal dâm dâm hi ka hmu a; kan han-intawh chuan, an mi zâwn chu ka han en Chiang a, vai nu dik tak, hnartengenga dâr kual lian fê vuah ngat hi a lo pi a. A zâwn-tute chu Tanhril tlangvâlin an lo ni a, an khaw bula Vai bawngpu nupui nau chhiat damdâwi

ina dah tûrin an rawn zâwn a lo ni a. Vai-
vêng atângin, vai vêng thenkhat kal tlangin an
rawn zawn a ni a, mahse vai tlangvâl chu zuk
tel hauh lo va ! Hêng Mizo tlangvalte hi phût
luiha-lo kal an ni bîk lo va, hlawh nei tûra
rawih pawh an ni bawh hek lo. Eng kherin
nge rawn tîr ni ang le ? A chhan chu Mizo
tlangval an ni a; tapui ngai tûrin, anmahni
thu ngatin an lo chhuak a ni. Mi dang pawh
anmahni pui tûrin an phût lo va, an sawm
bawh hek lo. He Mizo tlawmngaihna, Mizo
nuna pâr mawi ber mai hi, Mizoramah hian
vul reng rawh se.

Hla phuah thiam Pu Rokunga chuan, Tlawm-
ngaihna hlutzia hlain hetiang hian a phuah a -

Kan tâng, kan ram a hring a mawi,
Tlawmngaihna pangpâr mawi a vul;
Rangkachak leh lungflu aiin,
Chu pangpâr chu a mawi zâwk e.

Aw tlawmngaihna hlu, aw, nunna pâr,
Kan tâng ram nuam hmun sângah hian;
Kum sâng tam tak pawh ral mah se,
Zamual liam lovin ding reng rawh.
Ka châwi ang che sakhming hluanin,
"Zo nun pâr mawi" ka ti ang che;
I mawina rimtui lêng vêlin,
Ram tin kil tin a fang del del.

Tùn lai khawvêl hun tharah hian,
 Tharin'pâr ang lo vul leh la;
 Kan thiam, kan fin timawi tûrin,
 Kan thinlungah lo chêng leh rawh.

VI. RI MAWI RAM :

Mizote hi zai ngaina mi tak kan ni a, hla phuah pawh keimahni phu tâwkah chuan kan thiam hle a ni. Hnam mawl, A,AW,B, pawh kan neih hma daih atângin, hla phuah lamah kan lo hmingthang hle tawh a, hmân lai Mizo hla phuah thiam Pi Hmuaki an tih chuan a phuah a phuah mai a, a thil hmuh apiang mai li hlain a phuah zêl mai a. Chutih laia mite chuan, 'Pi Hmuaki hian thangtharte phuah ve tûr awm lo khawpin hla a phuah zo dawn takngial e, tiin a nung chungin an phum ta ringawt mai a ni,' an ti a. Amah phumtute ngei pawh chu, hlain, "Naua te u, tha tê tê khân min han chilh rawh u," tiin a la phuah zui leh ta zêl a ni an ti.

Tin, zai la mah pawh hian kan hmingthang hle bawh a. Hmân laia zai thiam ber chu Buizova a ni a, a hmêl a chhe hle nâa, a duh tawka lunglêng tak naia a han zai chuan Sunhlu hnahte hi a til er er mai a ni an tih

chu. Tûn lai kan zai thiam hmungthang ber zinga mi Zira Hnamte te hi Sunhlu hnah ul khawpin an zai ve tawh emaw chu le.

Lehkha thiam kan lo ngah ták hnuañ plai hi chuan, rimaw tum chenin kan lo thiam ve ta hle a, mi rama hna engemaw thawka han kal châng pawhin Mizo tlangval sawm rial vél han awm chuan tingtang tum thiam palah khat hi chu kan awm ve thei zêl a ni.

Tin, kan nula leh tlangvalte pawh hi an aw a tha ve hle mar. Zai thiam kan ngah mai, hei hi kan vânnethna a ni. India rama vai zai thiam zawng zawng zah dâwn lai, zai thiam kan nei hial âwin e. Radio-a la zai ngai lo zai thiam tam tak kan la nei a ni. Kum za-ti 21 lamah khi chuan India rama zai thiam ber hnam kan ni tawh ngein ka ring a ni.

Mizo hla phuah ngei, Mizovin mi hram zinga an sakín tha an ti hle thin a, an thin-lung pawh a hneh êm êm thin a ni. Ka ral-thuamna ka dah ngam lo, tih te, Aw Halleluia Lalpa ropui ber, tih te, Pu C.Z. Huala phuah, Dam lai tuipui fawn piañ lamah chuanin, tih te hi hnam tin bengah pawh a ngaihnawm kumkhua dâwnin a lang.

Hla hi mi rilru sawi chhuahna thu a ni a. Hla ngaina mi chu mi lunglêng thei an ni chawk thin a, Mizo hnam hi hla ngaina mi kan nih chuan, mi lunglêng thin mi kan ni tihna a ni a. Mi lunglêng thei tak mi chu, mi zaidam an ni duh hle a, chuvângin Mizote hi mi zaidam tak hnam kan ni tih kan hla ngainat dânah hian a hriat a ni. Chuvângin zaithiam leh hla phuah thiamte hian anmahni chang an inchâwimawi lo va, Mizoram an timawi a, Zoram Pârmawi an ni ve a ni.

Kan sawi tâk ang khân, kan tlâng ram ngawpui mawi tak te, luiptui dung te, ramsa te leh sava te, sik tui thiàng leh al tui tak te, a chhûnga mi chêngte leh kan rimawi te tangruai hi Zoram Pârmawi a ni a, tûn lai khawvêl suauna chi hrang hrang, thlêmna hautak zet kâra an lên lai hian, kan pi leh puten Mizoram timawi tûra an theihna leh an rinawmna zawng zawng an lo entîr ang khân; thangtharte hian kan Zoram Pârmawi tivul zêl tûrin theihtawp i chhuah theuh vang u.